

DAMAGE BOOK

BROWEN BOOK ONLY

**TEXT PROBLEM
WITHIN THE
BOOK ONLY**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU 192494

UNIVERSAL
LIBRARY

दीप

(कथासंग्रह)

संग्राहक,
वि. भा. पाठक.
(परभणी)

जून १९४०

किंमत ०-८-०

प्रकाशक :
एल्. के. कुळकर्णी
डिबोळकर, परभणी.

[सर्व हक्क प्रकाशकाच्या स्वाधीन !]

: मुद्रक :
भानंदसागर प्रिंटिंग प्रेस
सत्तार मंझील-परभणी.

“दीपं दर्शयामि”-

मराठवाड्याचें सांस्कृतिक जीवन विकसित कर-
णाऱ्या महाराष्ट्रशारदेची यथासांग पूजा बांधण्याचें राहो,
निदान “ दीपं दर्शयामि ” म्हणावयाचें भाग्य तरी लाभाचें
हीच आंतरिक इच्छा आहे !

सात वर्षांपासून हस्तलिखित रूपानें केलेल्या साहि-
त्यसेवेची भाठवण म्हणून हा मुद्रित “ दीप ” महाराष्ट्र-
शारदेच्या चरणीं अर्पण करीत आहे.

प्रस्तुत कथासंग्रहास प्रातिनिधिक स्वरूप आलें
नसलें तरी यावरून मराठवाड्यांतील कथावाङ्मयाची
कल्पना येऊन रसिकांचें समाधान होईल असा आत्मवि-
श्वास वाटतो.

लेखक, प्रकाशक आणि माझ्या सहकार्यांनीं केले-
ल्या अमूल्य सहाय्याचा कृतज्ञतापूर्वक उल्लेख केल्याशिवाय
राहवत नाहीं !

‘ दीप ’ कार्यालय }

— वि. भा. पाठक

प्रकाशकाचे दोन शब्द !

मराठवाड्यांतील वाङ्मय इतर ठिकाणच्या वाङ्मयाशी तुलना करतां कोणत्याही प्रकारें कमी प्रतीचें नाहीं. तरी पण प्रकाशन संस्थेच्या अभावामुळे योग्य तें स्थान त्यास प्राप्त होऊं शकलें नाहीं. ही खेद जनक परिस्थिति अंशतः तरी नाहींशी करावी या हेतूनें प्रकाशन कार्य आह्मी हातीं घेतले आहे.

प्रथमतःच श्री. वि. भा. पाठक यांनी संग्रहित केलेला लघु-कथासंग्रह “ दीप ” प्रकाशित करण्यास दिला या बद्दल आह्मी त्यांचे अत्यंत आभारी आहो.

आनन्दसागर प्रिंटिंग प्रेस आणि विशेषतः तेथील कलावान कंपोजीटर श्रीयुत शं. का. शेलगांवकर यांचे ऋणी आहोत.

शेवटीं प्रकाशन कार्य असेंच पुढें चालूं राहणें जनतेच्या साहाय्यवर अवलंबून आहे. जनता माझा उत्साह वर्धित करीलच अशी आशा बाळगणारा—

ता. १५-६-४०

एल्. के. कुळकर्णी,
प्रकाशक

कथा:—

दगड आणि देव.

भिवा.

पत्यांचा खेळ.

रितं अंतःकरण.

बुवा !

ईद !

कुमद.

पहिलें प्रेम.

गुन्हेगार.

खारा आड.

पाचोळा.

जग कुठं चाललं आहे ?

लेखक:—

श्री. भालचंद्र कहाळेकर बी. ए.

„ एम्. रघुनाथ एम्. ए.

„ वसंत शहाणे.

„ ए. बी. पाठक बी. ए.

„ पैठणकर.

सौ. सुशीलाबाई फाटक एम्. ए.

५६ „ बी. चौधरी.

„ ब. म. पानसरे.

„ ग. ना. अंबेकर.

„ बालशंकर देशपांडे.

„ वि. भा. पाठक.

„ —बी. रघुनाथ.

दगड आणि देव

::

: लेखक :

श्री. भालचंद्र कहाळकर

नदी वहात होती...

काठावर मारुतीची मूर्ति होती !

मूर्तिला लोक नेहमी शेंदूर लावीत. पूजा करीत.

कुण्या एका गृहस्थाने उरलेल्या शेंदूर जवळच्या दगडाला फासला !

जनतेला वाटलं हाही एक देवच आहे !

*

*

*

“ घणाचे घांत्र सोसावे, तेघत्रां देवपण पावे. ”

दगडाला वाटे खोटे आहे हें !—

“ मी नाही कां देव झालों, मी कधी घांत्र सोसले ? ”

*

*

*

कचित् देवपण विनायासें भिळतेही, अन् जातेही तसेंच !—

कारण तो केवळ बाह्यवेष असतो.

अंतःकरणपर्यंत देवत्व भिडलेलें नसतें !

*

*

*

दीप

नदीला पूर आला—

माख्तीची मूर्ति आणि दगड दोन्ही ही प्रवाहांत सापडले!

खरी कसोटीची वेळ होती ती !—

दैवानें लाभलेलें देवपण कर्मानें, त्यागानें टिकविणें हेंच खरे देवत्व.

*

×

*

पूर ओसरला—

पुरांत ज्याचें देवपण राहिलें त्याच्याच लोक देव मानूं लागले !

×

*

*

दगड !

हो, आतां त्याचा देंदूर गेला होता ना !—

म्हणूं लागला,

“ घणाचे घांव सोसावें, तेधवां देवपण पावें ! ”

भिवा

: :

: लेखक :

श्री. एम्. रघुनाथ एम्. ए.

हैद्राबादतील उस्मानिया हॉस्पिटलमध्ये मी अर्कोट्स क्लर्क होतो. हैद्राबादचे हे हॉस्पिटल म्हणजे मबंध हिंदुस्थानांत नांवाजण्यासारखे आहे. ते सर्व प्रकारच्या अद्ययावत् उपकरणांनी व निरनिराळ्या शाखांतील तज्ज्ञ, युरोपीय, पदवीधर डॉक्टरांनी भरलेले होते. या हॉस्पिटलाला मुख्य प्रवेशद्वार जरी एकच होते तरी डॉक्टरांना व इतर अधिकाऱ्यांना जाण्यासाठी लहान लहान अशीं आणखीही फाटकें होती. अशाच फाटकावर भिवा नांवाचा म्हातारा शिपाई चौकीदार म्हणून नोकर होता.

सर्व शिपायांप्रमाणे या म्हातान्यासही बारा रुपये पगार असे. याचे काम एवढेच की अधिकारी वर्गाशिवाय इतरांस तेथून आंत येऊ द्यावयाचे नाही. भिवा हा साठ-एक वर्षांचा म्हातारा असून मोठा इमानदार आणि आशाधारक माणूस असावा असे वाटते. परंतु अधिकारी जाण्याच्या फाटकाने साधारण माणसाला अडी-अडचणीच्या वेळीं चिरीमिरी घेऊन सोडणे वगैरे गोष्टी त्याच्या नित्याच्या सरावांतल्या होत्या ! त्याच्या या गैरवर्तनावद्दल त्याला धमकावले तर वाटेक ती शपथ घेऊन तो या गोष्टीचा साफ इन्कार करी.

एके दिवशीं एक कागद घेऊन तो मजकडे आला. येतांना तो लंगडत

झीप

होता. चेहऱ्यावरून जेवढा केविलवाणेपणा व्यक्त करणें शक्य होतें तेवढा व्यक्त करीत त्यानें आपली कहाणी निवेदन केली.

“ मला तीन आठवड्यांची रजा पाहिजे, साहेब. ”

“ अरे, तुला इतकी रजा कशी मिळेल ? तुझें तर येथे चोवीस तास काम असतें; शिवाय पगारहि नाही मिळणार या दिवसांचा. ”

“ साहेब, गरिबांवर दया करणें आपल्या हातीं आहे. माझी स्थिति पाहा. मी रजा घेतली नसती, कांहीं कारण नसते तर. हा पाहिलान माझा पाय ? मला नारू झाला आहे. आठ दिवस त्याची ठणक सहन करीत आहे, पण आतां शक्य नाही. आमच्या कंदकुर्तीला जाऊन इलाज करवून घेतो ”

“ मूर्खा, एवढ्या मोठ्या हॉस्पिटलमध्ये राहतोस व औषधाचा इलाज करण्यासाठीं तुझ्या खेड्याला जातोस ? लोक हंसतील आणि बडा डॉक्टर तुला या कारणानें रजा तरी देईल का ? ”

“ छे ! छे ! साहेब या तुमच्या बड्या दवाखान्यांतील औषधें आमच्या-सारख्या गरिबांच्या कामाला येत नाहीत. मी पडलों मोंगलाई पुराणा माणूस. मला ही नवीं इंग्रजी औषधें काय व्हावीत ? आम्हाला त्यांचा काय गुण येणार ? धरना त्या रामलिंगम् म्हातान्याला प्रेग् टोंचला आणि पंधरा दिवसांच्या आंत त्याचा मुडदा पडला. मी टोचून घेतलें नाहीं तर पाहा कसा तगडा आहे ! आमच्या गांवीं एक म्हातारा न्हावी आहे. असा उत्तम इलाज करतो नारू-वरती. एक औषध बताइयांत देतो. त्रिषासारखें कडू असतें. काय करावें, ध्यायें लागतें. पण नारू मात्र बियाला राहत नाही. ”

भिवाचा अर्ज व म्हणणें मोठ्या डॉक्टर साहेबाला सांगितलें. डॉक्टरसाहेब मोठे हुषार; आपल्या त्रिषयांत पारंगत आणि ध्येयवादी होते. मानव जातीचीं दुःखें हलकीं करण्याचीं आणण प्रयत्न करीत आहोंत असा त्यांचा अभिमान होता. त्यांचा अभिमान त्यांच्याच ठिकाणीं जिरला. त्यांनीं भिवाला बोलावून समजावण्याचा प्रयत्न केला. ते म्हणालें, “ तुला उपचार करीतों, तूं बरा हो आणि मग त्या कंदकुर्तीच्या न्हाव्याला भेटून गांवीं जाऊन ये. त्याला सांग,

तुझ्या औषधाचाचून नारु बरा झाला. ”

भिवांन अगदीं काकुळतीला येऊन विनंति केली, “ साहेब, रजा देतां येत नसेल तर देऊं नका. पण आपलें औषध माझ्यावर लादण्याची शिक्षा करूं नका. तुमच्या पायां पडतों ! ”

पत्यांचा खेळ !

: :

: लेखक :
श्री. वसंत शहाणे.

बाहेर चांदण अगदी थिपू पडलं आहे. चतुर्थीचा चंद्रच तो. सकाळचे पांच झाले असावेत. अंथरुणावरचा रंग सारून नुकतान्च मी बाहेर बागेत चांदण्याची शोभा पाहायला आलों होतो. सकाळचा सुखद शीतल वायु अन् शीतल प्रकाशानं न्हाऊमाखू घातलेली सृष्टि ! वर आकाशात तारे चमकत होते, तर खाली नवोदित सुर्गधी फुलांनी झाडं बहरलेली होती ! वर स्वर्ग होता नि मी खाली स्वर्गसुख अनुभवत होतो ! मी कवि असतो तर...

मनोविहाराच्या हत्तीवरून मी खाली उतरलों तो बागेच्या पलीकडच्या बाजूस त्या छोट्या बंगलीजवळ कसलीशी पान सळसळ वाजली ! झाडांच्या आळ्यांना पाणी देण्यांत येत होते अन् त्या प्रवाहाचा मंजूल असा खळखळ आवाज होत होता. स्वर्गसंगीताच्या अमुरोधानं मी चालू लागलों. परिजातकाच्या झाडाला हालवून कुणी फुलं गोळा करीत होतं. ती स्त्री होती. झाडा-आडून तिच्या पाठमोऱ्या आकृतीकडं बघण्याचा मोह कां कुणास ठाऊक पण मला आवरतां आला नाही ! साधीसुधी वेपभूषा अन् असामान्य सौंदर्य कुठं लपून राहतं कां ?

पत्त्यांचा खेळ !

तिच्या शुभ्र पातळाची किंचित् निळी किनार नितंबापासून टांचेपर्यंत रुळत होती. आणि त्रिपुल्ल केशसंभारामुळं मानेपर्यंत आलेल्या तिच्या गेंदवाज अंबा-ज्याजवळचा दोन्ही कर्णाग्रांचा गौरवर्ण खुलून दिमत होता. उभं राहून टावर परिजातकाच्या झाडाला ती हालवत होती. अन् तिच्या शुभ्र पातळावर देग्याल फुलांचा सडा पडत होता. चांदण्यानं न्हाऊमाण्वं घातलेल्या पिठामारख्या शुभ्र मृष्टीवर वरच्या ताग्यांनी सडा घातला होता ! नि--

अंबाज्यावर पडलेली तीं फुलं हाताच्या ओंजळीनं काढीत ती खी खुदकन् हंसला !

चतुर्थीच्या चंद्रानं सरोवरांतळीं चंद्रविकासी कमळं फुलायची कधीं राहिली आहेत कां ? अर्थशास्त्राचा विद्यार्थी मी ! पण मला देखील हास्य फुटलं ! मागं न पहातांच मानेला गोडमा झटका देत ती म्हणाली,

“ आतां गडी फूऽऽऽ... ”

सतराव्या शतकांत तुकारामानं आपल्या बायकोला हातानं गोड घास घातला म्हणे ! अन् मी तर त्रिसाव्या शतकांत कॉलेज जीवनाची मजा चाखत होतो, क्षणभर ईस्टरच्या मुटीमुळं जयंत देशपाड्याकडं मुंबईहून मी आलों होतो हें मी अजिबात विसरून गेलों. अन् अगदीं नकळत काव्यतंद्रींत मी बोळून गेलों

“ तर मग गडी कोणाशीं ?... ”

तिनं एकदम चमकून मागं वळून पाहिल !

हरिणं सुंदर असतात ! गोड असतात ! पण माणसाजवळ एकदम येणं त्यांना बरं वाटतं कां ?

झाडाआड लपलेल्या मला पाहतांच “ अगवाई ! ” असा उद्गार काढून फुलांचो दुरडी तशीच टाकून हरणाप्रमाणं ती फाटकाकडं पळाली. हरणं कुठं सांपडत असतात कां ? पण रामचंद्राप्रमाणं मला... पण किती निराळ्या अर्थानं !

माझ्या हृदयाला गुदगुल्या झाल्या... मनोहर स्वप्न किती आल्हादकारक असतं ! बाहेर रस्त्यावर कुणीं गाणं म्हणत चाललं होतं...

“ मनको आशा मनमें रही... ”

मी भानावर आलों. दुपारी देखील माझ्या मनांत तेंच गाणं बोलत होतं.

शीप

अशांतच जयंताची थाप पाठीवर पडली व आम्ही फिरायला निघालों.

“हैं रावबहादुरांचं सुंदरभुवन ” जयंत माहिती देत होता, “ तें बघ राव-
बहादुरच येताहेत. ” मी समोर पाहिलं. तो एक जाडाजुडा निमगोरा, अंगांत
पर्शियन कोट घातलेला म्हातारा येत होता. जवळ आल्यानंतर त्यांना जयंतांनै
माझी ओळख करून दिली.

मी दुसरें दिवशीं मुंबईला परत जाणार हें पाहून रावबहादुर हंसत म्हणाले,
“ ठीक ! आमच्या शकल्या ठाण्यापर्यंत चांगलीच सोबत आहे. अन् खेरोज
ठाण्याहून मुंबईपर्यंत रंगूलासुद्धां. ”

ही रंगू कोण?...दुसऱ्या दिवसापर्यंत माझ्या हृदयाला गोड गुदगुल्या होत
होत्या. आम्ही स्टेशनवर गेलों. जयंत सारखा गाडी सुटायचाची वेळ झाली
तरी माझ्याशीं बोलत उभा होता. रा. ब. परस्पर स्टेशनवर येणार होते. माझं
लक्ष सारखं प्लॅटफॉर्मकडं लागलं होतं.

चेहऱ्यावर देवीचे वण असेलली, काळयाकुड रंगाची. घामानं किचकट
दिसत असलेली अन् कपाळावरच्या जाड्या टिळयानं बावळट दिसणारी एक
स्थूलदेही बाई येत होती. गुलाबाचं फूल तोडायला जावं तों कांटा—!

“ आंत बस ” रा. ब. म्हणाले. मी दिङ्मूढ झालों. नंतर माझ्याकडे वळून
ते म्हणतात, “ संभाळून न्या हो आमच्या शकुंतलेला ! ”

नांव सोनूबाई पण—... “ मुंबईला असतां वाटतं ? ” अघळपघळ हंसून
तिनं विचारलं. उत्तर देणं भागच होतं. मी म्हणालों “ होय ! ”

“ मग आमच्या रंगूला बरी सोबत आहे ठाण्यापासनं ” ती म्हणाली.
माझ्या मनांत रंगूविषयीं अधिकाधिक कुतूहल जागृत होऊं लागले. अन् कां
कोण जाणे, सकाळचं स्वप्न मला पुनःपुन्हां दिसूं लागलं.

तेवढ्यांत ठाण्याचं स्टेशन आलं. समोर पहातों तों सकाळीं मनाला हुरहुर
लावून गेलेली स्वप्नांतली ती मोहक मूर्तीच डब्याकडं येत आहे असं मला
वाटलं. माझं हृत्कमल फुटून गेलं ! कारण तें फुलवायला सूर्य येत होता !

किंचित् अधिक धिटाई आली होती माझ्या अंगीं. तिजजवळ एक इंग्रजी
पुस्तक होतं. त्याचं नांव “ Human Happiness ”

पस्यांचा खेळ !

बाहेर वृत्तपत्रविक्री पोरं औरडत हांतीं “ जर्मनीन नोंवे घेतला ! ” मला अत्यंत आश्चर्य वाटलं. परंतु, रंगून मला साद्यंत राजकीय परिस्थिति समजावून सांगितली. मी म्हटलं “ दांडगा व्यासंग आहे हं तुमचा राजकारणाचा. ” “ छे छे ! ” ती म्हणाली. मी म्हटलं “ सुंदर माणसाला आत्मस्तुती प्रिय नसते म्हणे ! ”

“ तर तर ! ” ती म्हणाली.

मी म्हटलं “ दर आठवड्यास मला आढावात्मक परिस्थिति समजावून सांगा ना ? ” अन् अखेर मी तिचा होकार मिळविला.

त्या दिवसापासून नियमित ती हिंदुकॉलनीकडं दादरला येत होती. जयंताच्या बागेत पाहिलेलं तें रम्य स्वप्न... जणू निष्पणं ल्लतेला बहर आला नि सुंदर कलिका... माझं हृत्कमल खरंखुरं फुलून गेलं ! तो दिवस...

दिवेलागणी होऊन अंधार पडला तरी त्यादिवशीं आम्हीं चौपाटीवरून परत फिरलो नव्हतो. दिवाळी जवळ येत चालल्यामुळं उजवीकडं वाळकेश्वराच्या बंगल्यांत रोषनाईची तयारी हात होती. शेंकडो विजेचे दिवे लागत होते. त्यांचा प्रकाश नि आमच्या हृदय-एकीकरणाचा प्रकाश ! आख्खी मुंबई आम्हाला प्रकाशित झाल्यासारखी दिसत होती.

“ रंगू ! ” रुद्र कंठानं मी म्हणालों.

“ पद्माकर !... ” तिनं प्रमयुक्त दृष्टीनं मजकडं पाहात म्हटलं. झालें ! दोन अंतःकरणं एक झालीं !

“ रंगू ! तूं माझी होणार ना ? ” मी तिचा हात हातांत घेतला. तिनं मुळींच प्रतिकार केला नाहीं. तो क्षण आमच्या आयुष्यांतील वचनपूर्तीचा द्योतक होता. शीतल वायूंत उंच भराऱ्या घेत आम्हीं घराकडें परतलों.

अन् रावबहादुरांची--आपल्या काकांची--संमति मिळवून घ्यावयाचं तिनं कबूल केलं होतं ! अन्—

कुठसं माडीवरच्या कोनाडेवजा खिडकींत आपलीं पिलं दृष्टीस न पडल्या-मुळं कळवळून त्या पिलाच्या आईनं काढलेला आर्तस्वर मला ऐकूं आला.

*

*

*

दीप

‘चित्रे’ च्या अंकांत आलेला माझा लेख नुकताच मी वाचत पडलो होतो. सुखवस्तु पित्याला पुत्ररत्न झाल्यामुळे आनंद होतोच ! नाही कां... आणि आज तर लतिका-रंगूचं नांव देखील मी ठरवून टाकलं होतं-रावबहादुरांच्या अनुमताचं शुभवर्तमान सांगायला येणार होती. अन् खेरीज माझ्या बी. ए. च्या परिक्षेचा निकालहि पण होता ! पेपर्स चांगले गेले होते. अन् त्या दिवसाला आमच्या भावी आयुष्याच्या आणामाकांपेक्षा खास अधिक महत्त्व होतं; परिक्षेच्या निकालापेक्षा लतिकेच्या बातमीसंबंधानं कितीतरी अधिक औत्सुक्य होतं. चार वाजावयाची मी चातकासारखी वाट पहात होतो. लतिकेकरिता तिच्या आवडीचं लिंबाचं सरबत कशारेतानं करावं याचा मी विचार करित होतो. तों काय आश्चर्य !

तीनाचा अलार्म नि लतिकेचं आगमन एकाएकी झालं !

“तीन वाजतांच कसा उगवला वा सूर्य आज ?” तिला हंसविण्याच्या उद्देशानं मी म्हटलं. पण—

तीन वाजतां कधीं सूर्य उगवेल कां ? उलट तो मावळायच्या पंथाला ल्हागायचा ! लतिकेचां कळी कोमेजलेली दिसली. तिच्या गालावरचा गुलाबी रंग नष्ट झाला होता. मृगजळामारां धांवणाऱ्या तहानेल्या प्रवाशाला खडक दिसावा तसं झालं मला. माझं हृदय धडधडू लागलं. मी कळवळून विचारलं.

“लते ! काय झालं मांग ना !”

ती स्तब्ध झाली. तिचा मान खालीं खालीं होती. अगदीं न राहवून मां म्हटलं “सांग ! लते मांग ! तुझं माझ्यावरचं प्रेम नाहीसं होण्यासारखी गोष्ट घडली कां ? बोल ! लवकर बोल !...”

तसंच खालीं पहात तिनें नकारार्थीं मान हालविली. मी तिचा हात हातांत ध्यावयाचा प्रयत्न करूं लागलों. पण तिनें आपला हात जोरानं सोडवून घेतला अन्—

ती स्फुंदून स्फुंदून रडू लागली. एरव्ही कडाक्यानं वाद माजविणारी सभा धीट लतिका-एकाएकी रडू लागते हें पाहून मला आश्चर्य वाटलं. पण—

“पद्माकर ! विसरून जा आतां या लतिकेला !”

“ म्हणजे ? ” मी आश्चर्याने उद्गारलों.

“ प्रेस आंधळं असतं. त्याला गरीबी श्रीमंती लहान थोर, रंकराव असले
दिसाऊ भाव दिसत नाहीत. तें निर्भळ असतं. निखाऊन असतं !... ”

तिचे पुढचे शब्द तिला आलेल्या हुंदक्यांतच विरले. तिच्या काकांनी तिची पसंती धिःकारून लावली होती हें स्पष्ट होतें. माझं डोकें सुन्न होऊन गेलं ! सर्व वस्तू मला भयाण वाटू लागल्या. “ ही आठवण ठेवा हं ! ” असं म्हणून धडाधड ती पायऱ्या उतरून खाली गेली.

कुडीतला आला नष्ट झाल्यासारखं झालं मला. मी समोर पाहिलं तो एक पर्यांचा डाव होता. पर्यांचा डाव !

त्या डावाशी लहानपणच्या माझ्या कितीतरी आठवणी संलग्न होत्या. ‘ पांच-तीन-दोन ’ खेळतांना पांचाचो वेळ आल्यावर आपला हुकूम सांगायला मिळतो, अन् दुसऱ्याच्या राजाराण्या आपल्या दुरीतिरीनं मारतां येतात. अन दोनाच्या वेळीं—

कितीवेळ मी त्या तंद्रीत तसाच उभा राहिलों असतों कुणास ठाऊक ? पण पाठीवर कुणाशीचो थाप बसली म्हणून मागं वळून पहातों तों जयंत उभा !
“ पद्मा ! लेका, झोंप घेतोहेस कीं काय ? फर्स्टक्लास गांठलास ! **Hearty Congrats !** चलो !... ”

गाईच्या स्तनाला दूध नसलं तरी वासरुं सोडतं कां ? जिन्यावर सारखा पात्रलांचा धाडधाड आवाज होऊ लागला.

“ पढे काढा ! ” “ अभिनंदनास्पद ! ” इत्यादि नियमित प्रकारांनीं माझी खोली भरून गेली.

उसऱ्या हंसतमुख चेहऱ्याने मी त्यांचं स्वागत केलं. चहा चिबब्यावर ताव मारीत भावे म्हणाला—

“ अरे पद्माकर, तुझ्याबरोबर मि. शाळीग्राम अन् मि. पाव्यांचं अभिनंदन करणं अवश्य आहे. ”

माझी मुद्रा प्रश्नार्थक झाली.

“ अरे, घरजांवई-होणार आतां ते रावबदुरांचे. ” पाटीमागून कुणांस ओरडलं.

दीप

“ म्हणजे ? ” मी आश्चर्याने प्रश्न केला.

“ अरे पद्मा, ” मध्येच भावे म्हणाला, “ शकुंतला या सिनेमाशोकीने सुप्रसिद्ध गायक मि. पाध्ये आणि रंगू कुलकर्णी या वेदाभ्यासजड शाळिग्राम-शास्त्र्यासाठी ! ”

“ नांवावरून तर जुळलं बाबा ! ” शास्त्र्याला कुणीसं चिडविलं !

मला काय होतहोतं तें समजत नव्हतं ! नमस्कार करून मित्रमंडळीं केव्हां गेली तें देखील मला पुरतं समजलं नाही ! फराळांच्या बशा, चहाचे कप, केळींच्या सालीं...सर्वच अस्ताव्यस्त पसरलं होतं. गुलाबाच्या फुलांच्या आयुःप्यांत प्रथमच मला कांटा मोडला होता. मी स्वतःला फार दुःखी समजत होतो.

दुसरें दिवशीं सकाळीं तीन पाकीटं पोस्टमननं आणून दिलीं. एक शास्त्र्यांच्या नि रंगूच्या लम्बाची पत्रिका; दुसरी पाध्ये न् शकुंतलेच्या लम्बाची पत्रिका. पाध्ये ! किती आनंदी, खेळकर अन् विनोदी अन् शकुंतला...नांव सोनूवाई अन् हातीं कथलाचा वाळा !...

तिसरं पत्र उलगाडून मी वाचूं लागलों.

“ प्रिय पद्माकर,

‘ प्रिय ’ म्हटलं म्हणून रागवाल ? प्रिय माणूस कधीं अशी ‘ वंचना ’ करील कां असं तुम्हाला वाटत असेल. पण पद्माकर ! शरीरान मी कुठल्याशा भटाला जरी बांधलेलें असलें तरी मनानं तुमचीच आहे. पद्मा !...तुम्हांला अशी गोड हांक मारायचं मी ठरवलं होतं. अन् तुमची लतिका...ती आतां सुकून गेली, बाजारी आयुष्यांत जळून खाक झाली. लतेला सुंदर फुलं येणार असं तुम्हांला मनापासून वाटत होतं, नाहीं ? पण काकांच्या आसुरी अभिमानाला मी बळी पडलें. शक्रीला त्यांनीं कुठलासा फॅशनेबल मुलगा पाहिला म्हणून आनंदानं ती उड्या मारीत. सुखी होवो विचारी ! पण मी... निर्जन, ओसाड वनांत सांपडलें आहे, तहानेनं घसा सुकून गेला आहे. पण पद्मा, अमृतानं तहान भागविणारे...मजपासून अगदीं दूरदूर आहेत. उद्यां मी बोहल्यावर चढेन, पण मनानून सारख्या माझ्या देवाच्या चिंतनानं...

पत्यांचा खेळ !

अश्रुनं आतांच डोळे डबडबून भेट आहेत. किती लिहूं अन् काय लिहूं हें मला समजत नाही. माझा पत्यांचा डाव ! जपून ठेवाव ना ? तुम्हीं म्हणाल ही असली कसली भेट ? पण—आपण त्या दिवशीं डाव खेळत होतो ना ? माझे एकेराजे तुमच्या हुकूम्याच्या दुरीतिरीला बळी जात होते. अन्... आज तुमची लतिका देखील अशाच हुकूम्या डावाला बळी जात आहे. आम्हीं अबला बलवान् केव्हां होणार आहोंत ते एकदा परमेश्वरच जाणें ! आज तर त्यांचो आहुति पडत आहे. हुकूम्या दुरीतिरीला ह्या राण्या बळी पडत आहेत. खरोखर स्त्रियांचं आयुष्य पत्यांच्या खेळासारखं आहे !

“ पद्मा ” म्हणून एकदां शेवटची गोड हांक मारूं कां ?

मनानं सर्वदा तुमचीच

पण

शरीरानंही तुमची होऊं इच्छिणारी

“ लतिका ”

रितं अंतःकरण : : लेखक :
श्री. ए. बी. पाठक बी. ए.

असा बोलभांडपणा बायकांच्या जातीला शोभत नाही !

हो ! ओहे मी बोलभांड ! ओहे मी बडबडी ! लोके बोलू लागले म्हणजे मी काय गप बसायचं ! नाही, पण सुंदराताईना काय करायचेय माझ्याशी. चांगलं उतार वय झालय कशाला पाहिजे नट्यापट्टा.

म्हणे ' सावित्रीकाकू ! ओहे ही तुमच्या जीवावर धोंड ! '

ही कां मला जेऊं खाऊ घालते. स्वतःच्या पायाखालीं काय जळतं तें नाही पहायचं. बायकांच्या जातीला परपुरुषाबरोबर नाटकाला जाणं शोभतं वाटतं ? पण अशांच्या तोंडी लागलं कीं आहेच आपलं आईचं, दृष्टि आड सृष्टि !

पण मी म्हणते माझीच कां सृष्टि यांच्या डोळ्यांत भरते.

विधवांना कां जीव नाही कीं होम नाही कीं कांहीं नाही ?

सर्व कांहीं कृतवसुं वाटतं पण—

तसंच परवा—

चारु ! चारु !! अशा आईच्या जोराच्या हांकेसरशीं मी खालीं आले.

' म्हटलं आतां वाचन पुंरं. दादाशास्त्री फराळाला यायचे आहेत तेव्हां स्वयंपाकाला लाग. '

‘अग आज फराळाचं काय म्हणून?’

‘अग एकतर त्यांना तुझ्या हातचं चालायचं नाहीं नि आज दिवाय वैकुंठ चतुर्दशी. चांगली असतीस तर नाहीं कां जातां आलं असतं आंवळीला. पण नाहींच आपल्या नशिबीं त्याला काय करायचं. बरं हं ! मी जाऊन येतें तोंवर काशीताईकडे’ असं म्हणून आई बाहेर पडली.

चांगली असती तर ! मी वाईट कां आहे ?

दादाशास्त्री आले. जेव्हा नि जातां जातां ‘सावित्रीकाकू मला वाटतं तुम्ही नाशकाला जाणं चांगलं’ असं तंवाग्व्ची चिमूट तोंडांत टाकतां टाकतां ओकून गेले.

त्यावर आई नुसती हंसली.

मी आडून ऐकतच होते सारं. अस्सा राग आला कीं नाहीं ! जणू केसांतच पाप न करूं देण्याचं सामर्थ्य भरून राहिलय. यांच्या भावजयीनं नव्हते कां केंस काढले ? पण म्हणतात ना ‘घरची नाहीं धाकांत नि बाहेरची कां पदर घेईना.’ या कर्ममार्तेडांना लोकांच्या घरच्या उठाटेवीच भारी ! सहज दुपारीं चंद्रिका मासिक चाळीत होतें. तों पहिल्याच पानांवर ‘कुरंगनयना’ ही कवि किशोर यांची कविता. कविता पहातांच त्या दिवशीची आठवण झाली मला.

अशोच बागेच्या फाटकाशी दादांच्या ‘कुरंगेशी’ खेळत होतें मी. कुरंगेच्या पाठीवर डावा हात सोडून तिच्या तोंडांशीं तोंड लावून बसलें होतें. स्थिर डोळ्यानं मान वळवून माझ्याकडे कुरंगा पहात होती. जणू काय तूं नि मी मारवेंच आहोंत असं भासवावयाचं होतं तिला. किती केवीलवाणी नजर ती. त्या नजरेंत पारतंत्र्याचं मूर्तीमंत चित्र भरलेलं होतं. मी कांहींशी कुरंगेच्या नजरेशीं नजर लावून तर कांहींशी फाटकाकडे डोळे लावून पहात होतें. इतक्यांत किशोर पांढऱ्याशुभ्र धोतराचा सोगा डाव्या खिशांत कोंबलेला व हातांत फरकप घेत कांहींसं गुणगुणतच झपाझप पावलें टाकीत आले. मला पहातांच ते थंबकलें. त्यांच्या एका चपलचा वाळूवर आवाजही झाला.

दीप

ते हंसले !

मीही हंसले ! ^{७१}

हे दृश्य चटकन् माझ्या मनःचक्षुसमोर आलं ! त्यांच्या काव्य प्रतिभेच्या विलासाचं कौतुक करावसं वाटलं अन् आनंदही झाला; कीं त्यांच्या काव्य प्रतिभेला चालना देण्यास कारणीभूत झालें मी. अन् खरं सांगूं ? प्रेम की काय म्हणून म्हणतात ना तेंही पण वाटलं. असेन मी सुंदर ! त्यांच्या डोळ्यांत भरत असेन ! पण आपली आवडती वस्तू चारचौघांना कां दाखवत सुटायचं !

वाटलं कीं असंच अंक घेऊन किशोरकडे जावं. पण लोक !

लोक काय म्हणतील ! कोण पहात वसलं आहे मला ? पण पुन्हां मनांत आलं, जें आपल्या गांवींही नसतं ते लोकांच्या मनांत वसत असतं. लोकगंगेच्या वाहत्या पाण्याला कोणी थोपवायचं. वरं कुणी प्रयत्न केलाच तर अंगावर शिंतोडे उडण्याचाच संभव जास्त. मी कशाला दुसऱ्याचं उदाहरण घेऊं. किशोर कधींमधीं आमच्या घरीं येत. त्या पराचा लोकांनीं केवढा कावळा केला हें परवा मला कळून आलं.

वहिनी कायससं सांगत होत्या व त्यावर आम्हीं दोघांही हंसत होतो. इतक्यांत बाजूच्या कठड्यांतून See the butterfly of Kavi Kishore हें शब्द आले. मी चमकून पाहलं. तो दोघेही चांगले सुशिक्षित दिमत होते. हां आमचा सुशिक्षित समाज !

एकंदरीत काय कीं आमच्या सारख्यांच्याकडं पाहण्याची समाजाची दृष्टीच बिघडली आहे. आई असो, बाप असो कीं भाऊ असो, जो तो उपदेशाचे चार शब्द सांगायला तयार ! परवाच नाहीं कां आईनं सांगितलं कीं, ' चार ! तूं आतां मोठी झालीस, हा थिल्लरपणा तुला शोभत नाहीं.' अशावेळीं वाटतं कीं कुठंतरी दूर अगदीं दूर निर्जन अरण्याच्या पलीकडे निघून जावं. नको यांचा सहवास ! स्वतःचा स्वतःलाच राग येऊं लागतो. मला आईचा असा राग आला कीं नाहीं ? पण करायचं काय ! सांगायचं कोणाला ! देवाला बोलू लागले, देवाला दोष दिला, रित्या अंतःकरणाचे कढ कुणाला सांगायचे ?

सख !

हो सुखाकरितां मी हपापलें होते !

सुखाकरितां माझा जन्मच नाही !

कळी उमलायची, फुलायची नि सुकून जायचो !

मी रडरड रडलें. मनानं मनाची समजूत पाडली. मी हंसले. किती विमनस्क हंसणं ते ! त्या हंसण्यांत सुखाचा लवलेश नव्हता, तर जळत्या जीवाची जाणीव होती. चारु ! चारु ! अशी हांक आली. मला वाटलं आई असंल, पण पुन्हां हांक आली तेव्हां उठलें, जरा केंस सांवरलें नि खाली आलें.

मालनला पाहतांच माझ्या तोंडून ' किती दिवस झालें ग आपल्या भेट्टीला ' हें शब्द सहज निघून गेले.

' किती म्हणजे ? परवां. परवां फार नाहीं काहीं. ' असं मान वेळावून किंचित् हंसत मालन उद्गारली.

मी ओशाळलें.

' मला वाटतं आज हिचं डोकं ताळयावर नाहीं ' अमं म्हणून प्रभात्मक मुद्रेनं मालननं आईकडं पाहिलं.

' नसायचचं ' तुच्छतेनं मानेला हिसका देत आई उद्गारली.

' दैवाची साथ नसली म्हणजे घरचेसुद्धां परके होतात तर !

मालननं वहिनीला कुंकू लावलं !

मला !

' देवाच्या घरीं माझ्या नांवें कुंकूवाचा करंडा उपडा झाला आहे ना !

दुसऱ्या दिवशीं ठरल्याप्रमाणं मालनकडं गेले. लहानपणीं आमची दोर्घीची किती गट्टी असायची. आर्हीं तऱ्हेतऱ्हेचे खेळ खेळायचें. सर्व काहीं आठवलं ! मी जातांच जमलेल्या बायकांत कुजबुज सुरू झाली. मी कशाला तिकडे लक्ष देऊं. मी थोडीच त्यांच्याकरिचां गेले होतें. मालन भेटली. ती नि मी तिच्या बागेंत जाऊन बसलों.

बागेंत गुलाबाच्या ताटवाशेंजारीं बसलों होतो. समोरच्या फांदीवर एक गेंद हंसत हंसत माझें भाग्य किती थोर म्हणून खालच्या सुकलेल्या फुलाकडे

ईप

पहात होता. मालननं चटकन् तो तोडला नि मी नको नको म्हणत असतां माझ्या बुचड्यांत खोंवला.

वास्तवीक मालन मला तीन चार वर्षांनीं धाकटी. देवाच्या मनांत असतं तर नाही कां मी माझ्या तान्हुल्याला घेऊन आलें असतें. पण नाहीच तें माझ्या नशिवां.

चांगलं आत मालनचं डोहळजेवण अन् माझ्या मनांत असलें अभद्र विचार.

मालन नि मी हातांत हात घालून मधल्या हॉलमध्ये आलों. तोच नांव चारुशिला पण—' हें शब्द वानीं आलें. आम्हीं आल्यानं पुढील शब्द ओठाआध दडले अमात्रे.

जेवतांना मी विचार केला कीं, आपण थांबण्यांत अर्थ नाही. उगीच दुसऱ्याच्या आनंदांत आपल्या अशुभाचं विरजण करावला घाला अन् शिवाय मला कोणा थांबण्याचा विशेष आग्रहही केल्या नाही. तेव्हां मी मालनचा निरोप घेऊन निघालेंच.

रस्त्यानं येतां येतां पावसानं मला गांठलं. आतां पांच मिनिटां जाईल असं समजून बाजूच्या ओठ्यावर आडोशाला उभो राहिलें मी. दोन एक मिनिटें झालीं असतील इतक्यांत सहज म्हणून किशोरनं खिडकींतून पाहिलें तों मी त्यांच्या दृष्टीस पडलें. बाहेर पाऊस धोंधों पडत होता. तुटलेल्या सरांतून जसे मोती पटापट खालीं पडावेत त्याप्रमाणें पाण्याचें थेंबे जमिनीवर आदळत होतें.

किशोरनीं येण्याविषयीं मला हातांनीं खुणावलं पण परत खुणेनेच त्यांना नकार दिला मी. लग्नेच ते हातांत छत्री घेऊन खालीं आले. मला ओठ्यावरून खालीं उतरण्याकरितां त्यांनीं एक हात पण पुढे केला. छे ! छे ! मीच उतरतें खालीं असं म्हणून मी खालीं उतरलें. पाऊस चालंच होता. त्यांनीं उजव्या हातांत छत्री धरली होती. एकाच छत्रींत पाऊस लागूं नये म्हणून आम्हीं अंग चोरून या कांठचे त्या कांठाला चालत गेलों.

इथं राहतां कां तुम्हीं ?

हो ! हो ! असं म्हणतच कोपण्यांत त्यांनीं छत्री ठेवली. खिडकींतून पावसाचा देखावा मोठा नयनमनोहर दिसत होता. मधेंच मेघांचा गडगडाट व्हावा.

वरुणानं धरणीला न्हाणून काढायचाच जणू निश्चय केला होता. तळपत्या विजांवर दृष्टी तरळत होती.

खोलीत पाय टाकतांच माझ्या मनाला किती प्रसन्नता वाटली. खोलीभर जाईजुईच्या फुलांचा सुगंध दरवळलेला होता. टेबलावर एकदोन पुस्तके व व कितीतरी लहान मोठी कागदाची चिटोरे दिसत होती. बाजूलाच एक छोटीशी वही पडली होती. त्यावर वळणदार अक्षरांनी 'अश्रुंचा फुल' हें नांव काढलेलं होतं. वरचं पान उलटतांच । जिवलग जीवाच्या आठवणीतच सुखा- ची समार्थी असते। हें वाक्य लिहून पुढें अपसारण चिन्ह दिलं होतं. दुसऱ्या पानांवर 'हृदय शारदेस' ही कविता दिसत होती. नांव पहातांच मी वर बघितलं तोंच किशोर म्हणाले 'जाऊं घाना बोलून चालून कवीचं बाड तें. त्यांत विशेष तें काय आहे ?'

मी मनांत 'हृदय शारदेचा' छडा लावण्यास सुरुवात केली. एकदां वाटे आपल्याला काय कराचंय. कांहीं कां असेना. पुन्हां वाटे विचारूं कां किशोरनां माझं मन हिंदोळ्यावर हेलकावत होतं. वाटलं किशोर माझ्याकडं भेदिक नजरेनं पहात आहेत. मी वर बघितलं तोंच किशोरनीं आपली नजर हातांतल्या सिगारेटकेसवर रोग्यलां हांती.

बालून चहा आणला नि मग आम्हीं कितीतरी वेळ बसलों. पाऊस केव्हां थांबला हें समजलं देखील नाहीं. किती गोड बोलत होते ते !

थंड वान्यानं माझं अंग शहारलं गोन्यापान दंडावर काट्यांचीं पखरण झाली. तें पाहून 'पावसानं हवेंत किती गारठा आला आहे.' असं किशोर उद्गारलें.

'बराच वेळ झाला. आई काय म्हणेल ! जातें मी आतां.' असं म्हणून मी उठलेंच.

'फारच गार वारा सुटला आहे नाहीं ?' किशोरनीं विचारलं.

'हो'

'नि रस्त्यानं वाराही पण फार झोंबतोय ना ?'

'हो' मी पुन्हां उत्तरलें.

दीप

‘ हा कोट घेतला तर नाही कां चालणार ? असं म्हणून हंसत हंसत किशोरनी खुर्चीवर टाकलेला ओव्हरकोट पुढं धरला. मला नाही म्हणतांच आलं नाही.

रस्त्यानं जातां जातां माझा मलाच कितीतरी आनंद झाल्यासारखा वाटला.
किती किती गोड आहेत किशोर !

मी टेबलवरचीं चार फुलं उचलतांच त्यांनीं मी नको नको म्हणत असतां हीं किती तरी फुलं दिलीं अन् म्हणतात काय ‘ घेऊन जा कीं सार्थकीं तरी लागतील. !

घरी येऊन पाहतें तो दादा घरीं चहा घेत होता नि आई कायसंसं सांगत होती.

मला पाहतांच दादाने हंसत हंसत पाट पुढं केला.

‘ हेंच तें. मी काय म्हणते इकडे लक्ष दे. बायकांच्या जातीला हें असं शोभत नाही. अशानं लोक बोलूं लागतात. ’ अंगुलीनिर्देप करित आई म्हणाली.

‘ अग पण आई जाऊं दे ना ? चारु ! तुझ्या भाऊजीचं पत्र आलं आहे. ’ असं म्हणून दादानं पत्र माझ्यापुढं धरलं.

‘ फारा दिसांनीं तुझ्या भाऊजीला प्रेमाचा पान्हा फुटलाय, पुढं तोच म्हणाला. मी पत्र उलगडून वाचलं न वाचलंस केलं नि पुन्हां पाकिटांत ठेऊन दिलं.

‘ मग काय उत्तर द्यायचं ’ दादानं माझ्याकडं व आईकडं पाहून विचारलं आई कांहींच बोलली नाही.

मी पत्र घेऊन वर आलें.

आठ वर्षांपूर्वीचं घर माझ्या डोळ्यापुढं आलं. एकेकाळीं त्याच घरांत माझं सुखसर्वस्व साठलेलं होतं. त्या घराची अधिष्ठात्री देवता होतें मी.

आज ?

आज हक्काची मोलकरीण म्हणून त्याच घरांतली एकूण एक सजीव-निर्जीव वस्तू देखील माझ्याकडं पहात आहे असं वाटलं. काळाची वक्रगती किती फटोर आहे !

दीप

आज दादाला मी हवीशी आहे !

उद्या !

उद्या काय वाटेल !

आईनेही दुरूनदुरून मी जात्रं असं सुचवलं. आईला कां मुलीचा कंटाळा यात्रा ? अखेर बरीच भवति न भवति होऊन सामरी सासरी तर आले मी. ज्या कामासाठी मला मोठ्या प्रेमानं आणलं होतं तें जाऊबाईचं चाळतपणही झालं. नव्या नवलाईचं नऊ दिवस केव्हाच संपले.

आमच्या वन्सचं लग्न घाटत होतं. मला तरी काय माहीत ? एके दिवशीं घरां पाहुणे आले. त्यांनीं वन्सला पाहण्याचा फार्स केला नि निघून गेले.

एके काळीं माझीही अशीच रंगीत तालीम झाली होती.

‘बाई ! वन्सचा नवरा कवी आहे म्हणे ’ कवी या शब्दावर जोर देत कांहींसं माझ्याकडं कांहींसं वन्सकडं पदात जाऊबाई उद्गारल्या.

‘ कवि हा प्राणी सान्या मुद्राचा खट्याळ असतो बरं वन्सं ’ मी म्हणालं.

‘ गुहेंतल्या सिंहिणीला आणि माहेरवासी पोरींना डिवंचणं चांगलं नाही अं ! असं फणकान्यानं म्हणतच वन्स उठून गेल्या.

झालं ! लग्न ठरलं ! लगीन घाई सुरू झाली.

घरांतल्या माणसांची तारांबळ उडू लागली. पण काय असेल तें असो मला कशांतच आनंद वाटेना. कुणी हंसलं म्हणजे मीही हंसत असें इतकंच.

सकाळीं सातचो वेळ. सूर्याची कोमल किरणं हेमदीतीनं चमकत होती. दारावर चौघडा झडत होता. वाड्यांत गोंगाट माजला होता. ब्राह्मणांनीं खड्या सुरांत मंगलाष्टकांना सुरुवात केली होती. मी माडीच्या सजांत कलती होऊन अक्षता टाकीत होतें. अक्षता टाकण्याकरितां वर उचललेला हात वरच्यावरच अघांतरी राहिला.

पाहते तों कवि किशोर !... किशोर !!... किशोर !!!

उचंबळत्या भावनांचा आवेग कसा सहन करूं !

रित्या अंतःकरणाच्या ओलाव्याचा आसरा तो !

बुवा !

:

:

: लेखक :

कै. उ. ना. पैठणकर.

—आणि खरें सांगावयायाचें म्हणजे तो खरोखरच एक साधू, सत्पुरुष होता... चेहऱ्यावर वार्धक्यामुळें बऱ्याच सुरकुत्या पडल्या होत्या. तरी पण तेजस्वी चेहरा होता त्याचा ! सर्वजण त्याला नमस्कार करण्याऐवजी “ जय सीताराम ” म्हणीत. उलट तोही गंभीर आवाजांत “ जय सीताराम ” करी.

त्या देवळांत तो म्हणजे देवच होता एक...

जिकडे तिकडे उदबऱ्यांचा सुवास दरवळत असला तरी त्याच्या स्वभावाचा सुवास प्रत्येकाला प्रिय असे !...तो तेथें नाहीं असें कधींच घडलें नाहीं. दोन हात पंचा... लांब पांढरी दाढी... कपाळावर गुलाल—त्याच्या तेजांत व स्वाभांत भर घालीत होते.

देवळांतील देवांचें दर्शन न झालें तरी कबूल ! पण त्याचे दर्शन आम्हाला रोज घ्यावेंस वाटें— हो आम्हाला ! जरी आम्हीं त्रिसाव्या शतकांतलें तरुण मुलं होतों तरी...

एके दिवशीं सायंकाळीं मला आमच्या क्लबांत एकजण देखील दिसला नाहीं. एकदम माझ्या लक्षांत आलें कीं, आज सकाळीं डेंगळ्याला मुलगा झाल्याची तार आल्यामुळें हें बेटे त्याला ‘ बुडवायला ’ गेले असतील !—

दीप

मी त्यांना कुठें म्हणून पाहात बसूं ! छातीत मावेल तितका श्वास घेऊन मुस्कारा टाकला. आणि एकटांच देवळाकडे जावयास निघालों—

आंत पाहतो तो ही मंडळी आमच्या बुवाजीच्या जवळ जमली होती. काय झालें काहीं कळेना. बुवाजी ध्यानस्थ बसले असावेतसें वाटलें. देवळांत एक प्रकारची भयानक उदासीनता आणि गंभीर वातावरण पसरलें होतें—

—ओळखीचेही कोणी दिसेना. माझ्या छातीतोल धडधड आणि जिज्ञासा तेथें वाढणाऱ्या गर्दी बरोबर वाढत होती.

देवळांतील देवाच्या खोलीचे दरवाजे सताड उघडे होतें. जणूं कोणी त्यांचे वैभव लुटून नेलें होतें ! कुंड्यांतील फुलझाडांचीं फुलें आपोआप गळून पडलीं होती...समया मिणमिण तेवत होत्या !...

शेवटीं मी मोठें धाडस करून एकाला विचारलें—

“क्या बात हुई भाई ?”

“आपको अभीतक मालूम नहीं ?”

त्यानें आश्चर्यानें विचारलें. मी नकारार्थी मान हलविली.

“बुवाजी रामचरणमें विलीन हुये हैं !”

मला कसलासा धक्का बसला.

“बुवाजी रामचरणमें विलीन हुये हैं—” मी पुटपुटलों आणि खालीं मान घालून बाहेर पडलों—

अजून माझ्या डोळ्यासमोर तो गंभीर देखावा दिसत असून तीं अर्धें
“बुवाजी रामचरणमें ” माझ्या कानांत घुमत असतात !

ईद....!

:

:

: लेखिका :

सौ. सुशीलाबाई फाटक एम्. ए.

आज महिन्याचो एकविसावी तारीख होती, व घरांत असलेल्या फक्त दोन रुपयांवरच लतीफला आपले व आपल्या कुटुंबाचे आणखी पंधरा दिवस काढावयाचे होते. त्याला भरुचा अँड सन्स कॉर्टेक्टर्सकडून मिळणारा अवघा तीस रुपये पगार त्याच्या हातांत पडतो न पडतो तोंच खर्च होई अन् मग पुनः पांच तारखेची वाट पाहत बसावयाचें एवढेंच त्याच्या हातीं राही !

“ ईदला आतां फक्त दहाच दिवस राहिले,” लतीफची पत्नी जरा काळजीच्या स्वरांत म्हणाली.

“ हं ” लतीफ उद्गारला व त्यानें गाढ झोपेंत असलेल्या रोशन व अहंमद यांजकडे पाहत सुस्कारा सोडला.

आज कितीतरी दिवसांपासून तीं दोघें ईदला नवीन कपडे घ्यावयाचे, खेळणीं आणावयाची, खाऊ खावयाचा वगैरे निरनिराळे बेत स्वतःशींच करून आपल्या पित्याला अगदी भंडावून सोडीत, व परिस्थितीचा झगझगोत प्रकाश डोळ्यापुढें असूनहि, असल्याच्या अंधराचा लतीफला अवलंब करवावयास लावीत

“ हो, हो; घेऊं बरं पुष्कळशीं खेळणीं अन् अगदीं झकास सग साजरा करूं...! ” बाहेर अगदी उल्हासाचें, आशेचें शब्द तो बोले, पण मनांतील

काळजी व निराशा स्वतःशीच ठेवी.

“ ईदपर्यंत पैशाची अगदीच सोय होणार नाही का ? ह्या महिन्यांत कोठेच कसं दुसरं काम मिळालं नाही ? ” दोन महिन्यांच्या लहानग्या खली-फला झोळींतून काढीत फतिमा म्हणाली.

“ पाहतो प्रयत्न करून. उसने मिळतील पण ऋण काढून सण साजरा करण्यांत आनंदापेक्षां दुःखच अधिक नाही का ? ” म्हाताऱ्या आईनें समोर आणून ठेवलेला नाश्ता संपवीत लतीफ ऊत्तरला.

दहा मिनिटें कोणी कांहीच बोललें नाही. सगळीकडे निस्तब्ध शांतता पसरली. थोड्याच वेळांत लतीफ ऊठला. खुंदीवरील मळकट व फाटकासाच कोट अंगांत चढवून त्याने टोपीखाली आपल्या केंसांना व्यवस्थित बसविलें व सायकलवर स्वार होऊन तो निघाला.

रात्री अकरा वाजले होते. सकाळीं साडेसातलाच लॉरीच्या नोकरावर गेलेला लतीफ अद्याप आला नव्हता. मुलें झोपी गेलीं होती व चुलीपुढे अन्न तसेंच ठेवून फतिमा पतीची मार्गप्रतीक्षा करीत दाराशीच बसली होती. प्रत्येक सायकलीची घंटी तिला लतीफची वाटून ती बाहेर डोकावी पण.....? म्हातारीचा, खोकून खोकून जीव बेजार झाला होता. तरी अजून कसा आला नाही, काय झालं असावं वगैरे अर्धवट स्वताःलाच व अर्धवट सुनेला विचारून ती काळजी व्यक्त करीत होती.

अकरा वाजल्यानंतर जमाजसा जास्त वेळ जाऊं लागला तमतशी फतिमेच्या मनाची अस्वस्थता अधिकाधिक वाढूं लागली. काम झाल्यावर एक मिनिटही कोठे खोटी करण्याची लतीफला संवय नव्हती व तसाच उशीर व्हावयाचा असल्यास तो निरोप पाठवी. रात्रीच्या गंभीर शांततेत क्लॉकटॉवरचे बाराचे ठोक्रे अगदी स्पष्ट ऐकूं आले. म्हातारीला डुलकी लागत होती ती खडबडून उठली. लतीफचा अजूनहि पत्ता नव्हता. माडेबाराच्या मुमारास सिनेमाहून परत जाणाऱ्या लोकांच्या गडबडीनें एक दहा मिनिटेंच त्या भीषण शांततेचा भंग झाला असेल काय तो. पण पुनः सर्व निस्तब्ध ! आता मात्र फतिमेच्या जिवाचा धीर सुटला व ‘ लॉरीला अपघात तर नसेलना झाला ? ’

वीथ

असा तिच्या मनांत झटकन् विचार येऊन गेला. हो, ड्रायव्हराचें जीवित ! तिच्या न कळत हाताचीं बोटें कानशिलावर मोडलीं गेलीं व 'इडा पिडा टळो अमंगळ पळो' असे उद्गार मुखांतून निघाले.

बत्ती मिण मिण जळत होती. फतिमेनें दरवाजा लोटून घेतला व रोशन-च्याजवळच ती लडली.

“फतिमा, फतिमा” तिला अर्धवट झोपेंत, कोणी तरी हांक मारत असल्यासारखें वाटलें, पण भास असेल म्हणून तिनें पुनः डोक्यावर चादर ओढली आतां मात्र दारावरील ठक् ठक् आवाजां व फतिमा म्हणून चांगल्याच मोठ्यानें मारलेल्या हांकेनें ती खडबडून जागी झाली व घाईघाईने उठून तिने दार उघडलें. पाहते तों लतीफ दारांत उभा ! कोण जाणे कां, पण त्याचें लालबुंद डोळे पाहून तिने घाबरून एक अस्पष्ट किंकाळी फोडली.

“फतिमा, फतिमा घाबरावयाला काय झालं ? मी लतीफ आहे. सर्जन-माहेबांच्या गाडीला अॅक्सिडेंट झाला म्हणून तिकडे गेलों होतो ८ वाजतां.” तिच्या सांगून घरांत नेत उशीराचें स्पष्टीकरण करित लतीफ सांगू लागला.

त्याच्या शब्दानें व प्रेमळ स्पर्शानें फतिमा पुनः शुद्धीवर आली व तिनें बाहेरून दार लावून अडसर घातला.

“अगोदर कपडे काढून दोन घांम स्वयंला चला पाहूं. सर्जनमाहेबांच्या अपघाताची हकीगत रोटी खातांना सावकाश सांगा.” तिने चुलीपुढील डाळ रोटी एका थालीत घातली व एका झांकणीत रतःमाटी घेऊन लतीफला बसण्यासाठीं चटईचा तुकडा पसरला.

“ओळख पाहूं माझ्या हातांत काय आहे ?” चटईवर स्थानापन्न होत लतीफने आपली मूठ पुढें केली.

“मला नाही ओळखत... असेल कांहीं ! पण त्याची काय एवढी घाई ? जेव्हा अगोदर !”

परंतु स्वतःच्या आनंदाचा वाटा फतिमेला दिल्याखेरीज लतीफला रोटी कमली गोड लागते ? त्याने मूठ उघडली.

“काय नोट ?” फतिमेनें आश्चर्याने विचारलें.

ईद...!

“ होय ! सर्जनसाहेबांनीं घरीं येतांना हातावर ठेवली आजच्या कामगिरी-बद्दल. तुला काळजी होती ना ? अल्ल्याच्या मनांत असलं म्हणजे सर्व ठाक होतं ! अन् हें एवढंच नाही कांही, ईदपर्यंत आणखीही मिळेल. ”

“ खरंच ? ” फतिमेला कमालीचा आनंद झाला...

“ अगदी खरं ! पण एका अटीवर. मला यायला रोज इतका तरी उशीर होईल, तेव्हां काळजी करावयाची नाही माझं अन्न झांकून ठेऊन नेहमीप्रमाणें दहा वाजतां झोंपावयाचं... ह्याला कबुली असली तरच ह्या सात आठ दिवसांत ईद साजरी करण्यास साधन मिळेल आपल्याला. ”

“ पण ते कां ?... ” फतिमेला वाटलें रोज जाग्रण करण्यापेक्षां नकोच ते पैसे ! पण पुन्हां मुलांचा विचार तिच्या मनांत आला व लतीफच्या फाटक्या कोटाकडे तिची नजर गेली.

“ सकाळीं आठ ते रात्रीं आठ कॉन्ट्रॅक्टरची नोकरी बजावून मला सर्जन साहेबांची गाडी दुरुस्त केली पाहिजे व तीही ईदच्या आधीं; कारण त्यांना लौकरच दौऱ्यावर जायचें आहे. ”

“ रजा नाही मिळणार दोन चार दिवसाची ? ” आतांपर्यंत लतीफच्या माळकानें त्याला एकदाही रजा दिली नव्हती हें माहित अगूनहि तिनें भीत-भीतच विचारलें.

“ रजा ? अंहे ! ” लतीफ उपरोधिकपणें हंसला व म्हणाला “ अन् रजा भिळून फायदा ? रोज एक रुपया दंड होणार ! ”

फतिमेला त्याचें म्हणणें पटलें.

*

*

*

सर्जनसाहेबांच्या मोटार-दुरुस्तीचें काम त्यानें अगदी रात्रीचा दिवस करून संपविलें होतें. गेले दोन दिवस तर त्याला अर्धा ताससुद्धां झोप मिळाली नाही. आज नऊ वाजतांच तो घरीं आला. ‘ आबाजान आबाजान ’ करीत मुलें त्याला बिलगलीं. फतिमेनें अभिमानानें त्याच्याकडे दृष्टिक्षेप टाकला.

“ बेटा रोमान काय पाहिजे ईदला तुला ? ”

दीप

“ और अहंमद, तुम क्या चाहते हो ? ” दोघांच्याही पाठीवर वात्सल्याने हात फिरवीत लतीफने प्रश्न केला.

आठ दिवसांपूर्वीच्या काळजीने कोटेंच पोबारा केला होता व आज सर्व घरभर आनंदाचे उत्साहाचे साम्राज्य पसरले होते.

नवीन नवीन ब्रेत करण्यांत, ईद कशी साजरी करावयाची ह्यावर वादविवाद करण्यांत, कपडे काय करावयाचे ह्याचा विचार करण्यांत, खाना कसा संपला ह्याचे कुणालाच भान राहिले नाही. लतीफला वाटत होते सर्जनसाहेबांनी दिलेल्या पंचवीस रुपयांत आपण इकडची पृथ्वी तिकडे करूं... आपल्या छोट्याशा जागेचे नंदनवन बनवूं ! फतिमेला छानशी ओढणी, अहंमदला सोनेरी टिकल्यांचा कोट असं कांहींना कांहीं प्रत्येकाला आणण्याचे त्याने ठरविले.

दुःखाचे काय किंवा आनंदाचे काय विचार एकदा मनांत घोळू लागले म्हणजे ते मनाचा अगदी पूर्ण कबजा घेतात व मग निद्रादेत्रीचामुद्दां पराजय होतो. लतीफचे व फतिमेचेहि असेच झाले. कल्पना-चित्रांनी त्यांना आपला खेळ दाखविण्यास सुरुवात केली. आनंदमदिरेनें अम्मल बसविला व मग कितीतरी वेळ त्यांना अंथरुणांतच चुळबुळ करीत काढावा लागला.

* * *

ईदच्या आदल्या दिवशींची गोष्ट ! नित्याचे विवि उरकून लतीफ कामावर जायला निघाला.

“ आज अगदी वेळांत वेळ काढून सामान आणा हं ” म्हणत फतिमेने पंचवीस रुपये त्याच्या हाती दिले. लतीफच्या प्रत्येक कृत्यांत आज घाई दिसत होती. नेहमी सावकाशापणे सर्व गोष्टी करणाऱ्या लतीफच्या हातून सायकल टेवतां टेवतां पडली, भिगारेट पेटवितां पेटवितां कोण जाणे कसा पण हातही भाजला ! एखाद्या गोष्टीची आपण जितकी घाई करायला जाऊं तितका अधिक वेळ लागतो.

त्याने लॅरीचे चाक आपल्या हाती घेतले व स्विच ऑन करून हँडल मारण्यास तेथल्याच एका मजुरास सांगितले. एक, दोन, तीनच काय पण दहा-बारा वेळां प्रयत्न करूनहि गाडी सुरू होईना. “ क्या बेवकूब हो. ” म्हणत

तो स्वतःच खाली उतरला. पण गाडी गिअरमध्ये होती. लतीफच्या लक्षांत ती गोष्ट येतांच अर्धमिनिटांतच त्याने गाडी न्यूट्रलमध्ये टाकून स्टार्टिंहि केली.

दुपारीं जेवण्यासाठीं म्हणून त्याला फक्त एकच तास सुट्टी मिळे. तेवढ्या वेळांत आज जेवण न करतां मार्केटमध्ये जाऊन सामानाची खरेदी करण्याचें त्यानें सकाळींच ठरविलें होतें. काँट्रॅक्टचें ठिकाणीं दगड लांकडे वगैरें सामान पोहचवून तो परत येत होता. रीजंट मिनेमागृहाजवळ त्याची गाडी येते न येते तोंच पोलिसांच्या “ फुर्र फुर्र फुर्र ” शिथ्या एकामागून एक ऐकूं आल्या. महाराजांच्या आगमनाची पूर्व सूचना होती ती ! लतीफ कांहीं नव्यानेच त्या शहरांत गाडी चालवीत नव्हता. त्याला पक्कें माहीत होतें कीं वीस पंचवीस वेळेस शिथ्या झाल्याखेरीज तरी महाराजांची गाडी दृष्टिपथांत येत नाही. त्याला वाटलें आजहि तसेंच होईल. तेव्हां क्रॉसिंग ओलांडून भरदिशीं जायला कोणती हरकत ? डोक्यांत विचार व हातून कृति एकदमच घडली, व शिथ्यांची परवा न करतां त्यानें तशीच गाडी दामटली. इतक्यांत महाराजांची रोल्सही उजव्या वाजूनें मोठ्या झपाट्यानें आली. एका क्षणाचा विलंब झाला असतां तर छानच टक्कर होत होती ! पण लतीफनें प्रसंगावधान राखून आपली लॉरी डाव्या वाजूस वळविली. रोल्स केव्हांच निघून गेली होती पण पोलीस आपल्या जागेवर नेहमींप्रमाणेंच उभा होता.

शिथ्या ऐकूनहि गाडीं दामटण्याचें धाडस करणाऱ्यावर चालान झालें नमतें तरच नवल ! लतीफला गाडी थांबवावी लागली; दोन तीन पोलीसांनीं येऊन त्याला घेरलेंच !

“ चलो चौकीपर, लायसन्स निकालो, क्या है तुमारा नंबर ? ” प्रत्येकानें आपल्या अधिकाराची अम्मलवजावणी सुरू केली. त्यांना समजाविण्याचा लतीफनें पुष्कळ प्रयत्न केला, नेहमीचीं उदाहरणें दिली व शेवटीं अपघात तर होऊं दिला नाही म्हणूनहि सांगून पाहिलें, पण पोलिसांच्या पापाण हृदयावर त्याचा परिणाम कसा होणार ? त्यांचें आपले एकच ब्रीद वाक्य—

“ चौकीपर चलो ”

लतीफ विनवण्या करून थकला. चालान म्हटल्याबरोबर त्याच्या पोटांत

दीप

धस्स झालें. पोलिसांची केस, किती दिवस लागणार त्याचा नेम नाही, अन-
शिवाय महाराजांच्या गाडीशी टक्कर करण्याचा आरोप ! झालेंच ! गिरफदार
करून तुरुंगाची हवा ग्वायला भिळण्याखेरीज दुसरी शक्यताच नव्हती ! रोशन
अहंमद, फतिमा सर्वजण जणू कांहीं दुःखी व केविलवाणी मुद्रा करून ममेर
उभी आंहत असेंच त्याला वाटलें. त्याच्या भविष्यकालीन परिस्थितीचें भेसूर
चित्र त्याला मनःचक्षुंपुढें दिशू लागलें. त्याच्या काळजांत चरंउड होऊन अंग
धरारलें !... त्याला कांहीं सुचेना. त्याची मद्मद्विवेकबुद्धी चूक झाली नाही
असें सांगवी वजावीत होती, पण न्यायदेवतेचे व तिचें कर्धी पटलें आहे ?
लतीफला असत्याची मनस्वी चाड होती. पण त्याचा अवलंब केल्याखेरीज
आज त्याला गत्यंतर नव्हतें. सर्व भानगडींतून, त्रासांतून व कटकटींतून सुट-
ण्यास एकच मार्ग होता व तो म्हणजे पोलिसांची मूटदावी !! पुढील होणाऱ्या
नुकसानाच्यापुढें सध्याच्या नुकसानाबद्दल लतीफला फिकीर वाटली नाही.

चौकीवर येतों म्हणून गाडी एका मजुराच्या स्वाधीन करून, पोलिसांच्या
बरोबर लतीफ निघाला. दहा पंधरा हात गेल्यावर त्यानें दहा रुपयांची नोट
काढून एकाच्या हातावर ठेवली, पण निष्ठुर पोलिसांचें तेवढ्यानें समाधान झाले
नाहीं. एकवेळच्यां शराबलासुद्धां तेवढें पुरलें नसतं मग त्यांच्या इतर चैनीची
काय वाट ? मोठ्यांच्या अपराधाबद्दल तितक्या मोठ्या प्रमाणांतच दण्ड भर-
ण्यास हवा !

“ नही भाई इतनेमे क्या होता ? हम तीन आदमी हैं. अब जितना दे
उतना सब दे देव. ” जणू कांहीं त्यांचीच मत्ता होती ?

मुकाट्यानें आणखी पंधरा रुपये काढून लतीफनें त्यांची तृष्णा भागविली.

स्वतःचा प्राणच कोणी जवगदस्तीनें हिसकवीत अमल्यासाग्यें लतीफला
झालें... निढळाच्या घामानें मिळविलेले पैसे अन्याय पोसण्याच्या कार्मां लागले.

“ देखो, फिर नहीं ऐसा करना. ” पोलिसांनीं जातांना मोठ्या दिमाखानें
उपदेश करण्यास कमी केलें नाही. लतीफ जड अंतःकरणाने पूर्व ठिकाणीं
आला व लॉरी सुरू करून त्यानें मार्ग आक्रमिला.

*

*

*

ईद...!

संध्याकाळीं साडेसात वाजल्यापासूनच रोशन व अहंमद यांची बाहेर येजा चालली होती. कोण उत्सुकतेनें अब्बाजानच्या आगमनाकडे त्यांचे डोळे लागले होते ! उद्यां ईद म्हणून फतिमेनेहि घर स्वच्छ करून जिकडे तिकडे झकूपक केले होते व उद्याची तयारी करण्यांत ती गुंतली होती.

लतीफ आज जरा उशीराच घरीं आला. त्याला दुरवर पाहतांच तो आल्याची वदीं देण्यास दोघेहि बहीणभाऊ अब्बाजानकडे धांवलीं. अगोदर कोण बातमी देतो ह्याचीं त्यांच्यांत शर्यतच लागली होती जणुं !

फतिमेने हातांतील काम तसेंच टाकलें व दमून भागून आलेल्या पतीच्या स्वागतार्थ तीं बाहेर आली. लतीफनें सायकलचा दिवा मालवला व अगदी घरांत प्रवेश केला. त्याच्या गिन्न पण गंभीर मुद्रेवरून कांही तरी चमत्कारीक झालें असावें असा लगेच फतिमेने तर्क केला व हळूंच आंत जाऊन त्याला कांही विचारूं नका असें मुलांना बजाविलें.

लतीफनें कोट टोपी काढून खुंटीवर अडकवली व परसांत जाऊन स्वच्छ हात पाय धुतले. तो जेवावयास बसला खरा, पण एकही घांस त्याच्या घशा-खालीं उतरेना ! घशांत आंवढा व डोळ्यांत अश्रु.

रात्री त्यानें फतिमेला सर्व वृत्तांत निवेदन केला.

“ हरकत नाही, हरकत नाही...” फतिमा उद्गारली !

कुमुद !

: :

: लेखक :
श्री. बी. चौधरी.

कुमुद आज येणार होती !

कुमुद आली त्या दिवशीं उपवनांत मोगरीला बहर आला होता. अन् जमिनीवर फुलांचा सडाच्या सडा पडला होता.

कुमुद आली त्या दिवशीं बकुळींच्या शाखेवर पाखरांची एक जोडी एक-मेकांस बिलगून बसली होती. त्यांनीं सुंदर गीतें गाइलीं आणि एकमेकांच्या चोंचीम स्पर्श केला.

कुमुदची आज ओझरती भेट ! उद्यां तिच्याशीं मनमोकळ्या गप्पा मारायच्या ! परवां तिला माझ्या सर्व कथा नि कविता दाखवच्या नि मग दूर कुठें तरी फिरायला जायचं !

आणखी एके दिवशीं...

मी कुमुदला भेटणार, कुमुद मला भेटणार. अन् पुन्या वर्षाची ताटानूट जोडली जाणार...माझे भाव संगितमय झाले. 'कुटुनि कसें आलों-आपली ही झाली भेट—'

कुमुदच्या घराच्या खिडकीचा पडदा फडफडू लागला. माझ्या मनांत अनेक रम्य आंदोलोनें उठूं लागलीं. दरवाज्याजवळ आलों, दरवाजा बंद होता. त्या

कुमुद !

पायरीवर बसावसं वाटलं... वसलों नाहीं. आल्या पावली परतावसं वाटलं... परतलों नाहीं. रुद्ध कंठानं ' कुमुद ' म्हणून हांक मारण्याचा प्रयत्न केला... माधला नाहीं. थरथरल्या हातांनीं दार लोटण्याचा संकल्प केला... तो व्यर्थ झाला. मी स्वतःच्या लाजाळू स्वभावाचा शतशः धिक्कार करीत राहिलों.

आकाश आणि पृथ्वी जणू तस वाटत होती. अन् निराशेनं झालेला अंतः करणाचा दाह तर त्याहिपेक्षां भयंकर होता. मी बरीं परत आलों. कुमुदच्या भेट्टीची सकाळींच दारुण निराशा झाली होती. त्या निराशेत माझ डोकें तापलं. ग्लानि आली. अन् ग्लानींतच दोन प्रहरीं पडलों.

विमनस्क स्थितींत मी सुधेकडं गेलों तों—सुधेच्या खुर्चीवर कुमुद पाठमोरी दिसली. बालकासारखीं निष्पाप फुलासारखी खेळकर—एकाकाळीं तिच्या अंग प्रसंगान् प्रतीत होणाऱ्या सौंदर्याचे दर्शन घेण्यास दोन डोळे पुरत नव्हते. पण आज...!

' कुमुद ' मी हांक मारली. तिनं पाठीमागं वळून पाहिलं. किती दचकलों मी. पांढरी फटफटीत दिसली मला ती. डोळे खोल गेले होते. किती मुकली होती कुमुद ! माझ्या डोळ्यांत आंसवें उभों ठाकली. पूर्वीची खेळकर, अलड दिसणारी कुमुद कुणीकडं ! अन् आज दिसणारी कुमुद कुणीकडं !...

दुसरेंच दिवशीं डॉक्टरच्या सन्यानं तिच्या वडीलाची परवानगी घेऊन माझ्याच बरीं औषधाचो व्यवस्था केली होती. आठ दहा दिवसातच तिच्या प्रकृतीत आराम पडत गेला.

तों दिवस ! जन्मभर विसरणार नाहीं त्या दिवसाला. कुमुदची प्रकृती एका-एकीं त्रिघडली होती. सकाळपासून सारखा बसून होतों तिच्या शेजारीं. दोळ्यां पुढून गतायुष्याचे दिवस जात होते.

२१ जूनचा दिवस होता. हैद्राबादला शिकण्याकरतां निघालों होतों. गाडी मटण्याच्या अर्धा मिनिट आधी कुमुद म्हणाली " निनाद लवकर येशीलना. नाहीतर—"

" कुमुद, जर येईन बरं ! तुझ्यासाठीं तरी..."

मी हैद्राबादला असतानाच इकडं तिचा विवाह जबरदस्तीनं एका बऱ्या

दीप

धेडार्शी लावला गेला होता. नवऱ्याचं कर्धी पटलं नाहीं तिच्यार्शी. अँग्लो इंडियनची तरणी पोर नेहमीं त्यांच्याबरोबर अमावयाची. कुमुदला तें सहन झालं नाहीं. तिच्या तक्रारीवर तिला उत्तर मिळालं—‘ घराचा रस्ता मोकळा आहे. ’ कुमुदनं त्याच दिवशीं तें घर मोडलं अन् आज मला ती अशा अवस्थेंत दिसली.

“ कुमुद, मला हांक मारलीस ? ”

“ निनाद अजून जागा आहेस ? ”

“ होय कुमा— ! ”

“ निनाद ! मी काय केलं तुझ्यासाठी ? ”

“ कुमा ! दिव्य प्रेम तूच मला करायला शिकविलंस... ”

मकाळीं मला एक स्त्रप्र पडूं लागलं. कुमा बरी झाली. कायदेशीर रितीनं तिनं घटस्फोट मिळविला. किती मजेंत दिवस जात होते आमचे. मी माझे लेख तिला वाचून दाखवावेत, अन् तिनं मुगेल आवाजांत गावं. दररोजचा हा कार्यक्रम ठरून गेला होता. दोन जिवाचं सूर्य तिसऱ्या जिवाशिवाय पूर्णतेला पोंचत नाहीं...एका वर्षानंतर घरांत पाळणा हलूं लागला....

ह्या मधूर स्त्रप्रानून मी काय अर्थ घ्यावा ? सूर्याची किरणं घरावर पडूं लागली. जणूं आकाशालतेनं आपल्या पदरांतलीं फुललेलीं पुष्पं घेवून त्याची पखरण सान्या सृष्टीवर चालविलीं होतीं. बागेंतल्या वेळीवर कळया फुलल्या होत्या. हें मनोहर दृश्य दाखविण्यासाठीं मो कुमुदला उठविण्याम तिच्या खोलींत पळत आलों—

“ कुमा ! ”

हात धरून उठवावं म्हणून मी तिचा हात धरला. तों काय ?—

किती थंड होता तो हात !

ती मला एकट्याला सृष्टीच्या या शृंगारलेल्या स्मशानांत सोडून गेली !...

रात्रीं एक नवीन तेजःपुंज तारा आकाशांत प्रकाशाताना दिसला. त्याकडं पाहून ‘ कुमुद ’ अशी हांक घालण्याचा मोह मला आवरतां आला नाहीं.

पाहिलें प्रेम

: :

: लेखक :
श्री. ब. म. पानसरे.

“ स्वर्गाची तुझी काय कल्पना आहे ? ” असं जर तुम्हीं देवीदामला विचारलं तर तो चटकन् उत्तर देईल—“ सध्यादीच्या एका लहानशा टेकडीच्या पायथ्याशीं वसलेलं आमचं कॉलेज ! ” आणि मग तो आपल्या स्वर्गभूमीचं थोड्याशा विस्तारानं वर्णनही करील. तुम्हाला वेळ असेल तर उत्तमच ! मग तो तुम्हांला आपल्या बरोबर त्या टेकडीवर फिरायला न्यायलाही कर्मी करणार नाही. आणि तिथं गेल्यावर तो तुम्हांला म्हणेल—

“ मी तुम्हाला इथं कां आणलं माहित आहे ? इथून आमचा स्वर्ग तुम्हाला एका दृष्टीक्षेपांत पहायला मिळेल. किती सुंदर दिसतो आहे हा सगळा पसागा नाही ? ती आमचा कॉलेजची मुख्य इमारत, तें थिएटर, ती लायब्ररी, तीं वमतीगृहे आणि तें आमचे क्लबस्. कॉलेजच्या ग्यालच्या बाजूनं वाहणारा तो कालवा किती छान दिसतो आहे नाही ? स्वर्गांत तरी इमारतींची मांडणी इतकी तंत्रशुद्ध आणि व्यवस्थित असेलच याचा तरी काय नेम ? आणि सध्याद्रांच्या कडेपठारावरून वाहणारी ही खेळकर आणि खोडकर हवा आणि या ग्यालच्या इमारतींतून दरवळणारं उन्मादकारी वातावरण जर स्वर्गांत असेल तरच स्वर्गाविषयीं मला कांहीं आपुलकी वाटेल. हो ! पण कांहीं इमारतींचा

दीप

उल्लेख करायचा राहूनच गेला. कालव्याच्या पलोकडे प्रोफेसरांचें बंगले आहेत आणि ते विद्यार्थिनींचं हॉस्टेल.” अखेरच्या इमारतीचं नांव घेताना तो किंचित् लाजत असे; पण हा सुक्ष्म फरक फक्त त्याला जाणणाऱ्या मित्रांनाच माहीत होत असे.

टेकडी उतरतांना तो तुम्हाला म्हणेल—“ स्वर्ग याहून काय भिन्न असणार आहे ? आमच्या हैद्राबाद क्लबासारखांच तिथंही एखादा क्लब असेल ! आणि स्वर्गांत अभ्यासाची काळजी नसेल हें खरं आहे; पण इथंमुद्दां आमच्या अभ्यासाविषयी इथले प्रोफेसर कांहीं कमी बेफिकीर नाहींत ! आणि याशिवाय इथं खेळलें जाणारं हरत-हेचे खेळ, यौवनाचा एवढा मोठा मेळावा आणि त्यामुळं उन्मादानं धुंद जहालेंलं वातावरण कल्पनेच्या स्वर्गाखेरीज तुम्हाला फक्त इथंच पहायला मिळेल. मग सांगा मी म्हणतो तें बरोबर आहे कां नाहीं ? ”

पण एक गोष्ट मात्र तो सहसा कोणाजवळच बोलत नसे आणि ती म्हणजे त्याच्या स्वर्गातील अप्सरांविषयीची. त्या बाबतींत तो अगदीं मुग्ध असे. अगदीं निकटच्या मित्राजवळ तो कॉलेज-अप्सरांविषयी बोलें, पण तें फक्त उसामे टाकण्या पुरतंच. स्वर्गांत अप्सरांचा सहवास इतका सहज मुलभ असतांना आपली व एथील एका अप्सरेची, मुलभा-गुमेची नुसती ओळखमुद्दां या चार वर्षांच्या दीर्घकाळांत होऊं नये याचं शक्य त्याला राहून राहून द्योचत असे. त्याच्या त्या स्वर्गसुखांत एवढंच काय तें गालवोट होतं; आणि लहान मुलं जसं आपल्या गालावरचं काजळ न समजतां आपल्या मर्ब तोंडावर चोळून घेऊन ते काळं करतात, तसंच देवीदामनंदि आपलं गालवोट चोळून चोळून आपलं कॉलेजमधील निष्कलंक जांजन थोडंसं बरबटून घेतलं होतं. आणि त्यामुळं तो कॉलेजच्या थोड्याशा मुलींन दान्याचा विषय झाला होता.

आतां हेंच पहाता. २ वाजून १० मिनिटं झालीं होती. आणि देवीदास यावेळेस नेहमींप्रमाणं कालव्यावरील पुढाला वळसा घालून कालव्यातील प्रवाहाच्या संथपणानं कॉलेजच्या दिशेनं येत होता. तो ही कृती अगदी सहज करीत आहे असं भासवीत होता. पण त्यामुळं कुणोच फसत नव्हतं. गेज नेमक्या याच वेळीं ४।५ मुलींचा एक मेळावा हंसत भिंबदळा याच रस्त्यानं

जात असे. आणि देवीदास त्या मेळाव्यातील एका पोरीला डोळे भरून आणि तोंड उघडं ठेवून पहात असे. त्या पोरीनां हें समजत असे आणि तें न समजल्यासारखें त्या दागव्यात अमत. केव्हां केव्हां त्या पोरीची चेष्टाहि त्या करीत अमत.

“मुभा, सांभाळून रहा बरं. तो तुला आपल्या नुसत्या डोळ्यांनीं भारून टाकील !” एकजण म्हणे, त्यावर दुसरी विचारी—

“कोण ग हा ?”

“वा ! अग कोण म्हणून काय विचारतेस ? हा आमच्या मुलभाताईंचा ‘प्रिन्स चार्मिंग !’”

“अग, प्रिन्स चार्मिंग कसला ? डॉन क्रिझोट आहे तो ! त्याला वाटतं मी त्याच्यावर प्रेम करीन !” असं म्हणून ती मिस्किळपणें आपल्या मैत्रिणीकडे पाही. तिच्या मैत्रिणीहि त्यावर तितक्याच मिस्किळपणें हंसत.

मग ती म्हणे “किती लोचट आहे ना तो ? खरंच कां ग पुरुषजात इतकी निलाजरी असेते ? मला नव्हतं वाटलं बाई हें असं असेल म्हणून !”

“ते जाऊं या ग ! मी विचारते हा कोण म्हणजे कुठला राहणार, त्याचं नांव काय ? कोणत्या वर्गांत आहे तो ? वगैरे...”

“म्हणजे तुझा विचार आहे वाटतं त्याच्याशीं प्रितीचा क्षिप्पा खेळायचा ?” मुलभा डोळे उडवीत तिला विचारी.

“छे ! छे ग ! मी पुकळ त्याच्यावर प्रेम करीन पण त्यानं केलं पाहिजेना माझ्यावर प्रेम. त्यानं तर मुलभाला केव्हांच पसंत केलंय; तेव्हां माझ्या प्रेमाच्या फुगाडीचा आणि क्षिप्प्याचा प्रश्नच उरत नाहीं मुळीं !” असं ती त्यावर खेळकर उत्तर देई. आणि मग त्या मुलींत थोडासा हंशाहि पिके. त्याच्या नांवागांवाचा प्रश्न मात्र त्यामुळं बाजूला पडे. त्याला कारणहि होती. पहिलं कारण हे कीं तो मराठवाड्याचा रहिवाशी होता त्यामुळं महाराष्ट्रीयाना सहाजिकच त्याच्या नांवागांवाबद्दल कमी औत्सुक्य असे. आणि दुसरं असं कीं, कॉलेज तरुणीनीं त्याचं प्रेम थट्टेचा विषय केला होता, सहानुभूतीचा नाहीं. आणि थट्टेच्या विषयाला नांवागांवाच्या माहितीच्या गांभिर्याची काय गरज ?

दीप

पण देवीदासच्या बाबतीत मात्र या एकतर्फी प्रेमानं पुष्कळच गांभिर्य आणलं होतं. त्यानं दिवस विनाकारण भटकून व रात्रीं आलोचन जागरण करीत विछान्यावर तळमळत काढल्या होत्या. त्याच्या या एकतर्फी प्रेमाची चेष्टा त्याची मित्रमंडळी वारंवार करीत असत; पण अशा चेष्टांचा त्याच्यावर फारच थोडा परिणाम होत असे. तो म्हणे “ पहिल्या दृष्टीभेटीतलं माझं हें पहिलं प्रेम आहे. ती माझ्यावर प्रेम करते कां नाही हा मुळीं प्रश्नच नाही इथं. ती जशी अप्सरेसारखी सुंदर आहे तशीच देवीप्रमाणे सद्गुणी आहे, याची साक्ष माझ्या मनाला पटली आहे. आणि यापैकी एका गोष्टीवरही वेड व्हायला जग तयार असतं; मग या दोन्ही गोष्टींचा एकाच ठिकाणी मला साक्षात्कार झाला तर मी वेडं कां होऊं नये ? ”

“ वेड व्हाव कीं ! ” रंगनाथ पेडगांवकर त्याचा अगदी निकटवर्ती मित्र त्याला म्हणें. “ पण तूं हें जें आरोप तिच्यावर करतो आहेस ते बरोबर आहेत कां ? म्हणजे ती अप्सरेसारखी सुंदर आणि देवीप्रमाणं सद्गुणी आहे हें कशावरून ? ”

“ कशावरून तें कसं सांगूं ? सौंदर्य डोळ्यावाटे हृदयांत उतरलं आहे. आणि सद्गुणाची साक्ष तिच्या भोळ्या चेहऱ्यावरून व निरागस हास्यावरून मनांत ठसली आहे ! ” देवीदास गंभीरपणें म्हणे.

“ अरे या पोरींच्या भोळ्या चेहऱ्यावर आणि त्या निरागस हास्यावर जाऊं नकोस ! ” रंगनाथ मिसिकलपणें म्हणे. आणि त्याच्या या टीकेकडे दुर्लक्ष करून देवीदास आपलं पुराण पुढें चालू करी—“ बाकी तूं कांहीहि म्हण रंगनाथ, सुलभा किती छान आहे नाही ? तिनं माझ्या आयुष्यांत कसा प्रवेश केला तें मला समजलंमुद्दाम नाही. पण मला वाटतं मी तिला युगानुयुगं शोधित होतो आणि ती मला सांपडली आहे. आतां मी तिला खात्रीनं हातची जाऊं देणार नाही. पण सगळ्यांत मोठी अडचण हीच आहे कीं, माझ्या भावना तिला कशा समजाव्यात ? ”

“ सांगू तुला सरळ मार्ग ! तुझ्या भावना वगैरे सगळ्या वाजूला ठेव. तिची कशातऱ्हेनं तरी ओळख करून घे. आणि आपलं ‘ दिव्य प्रेम ’ आणि

पाहिलें प्रेम

भव्य 'स्वर्गमुख' तिला सांगण्यापेक्षां, तिला तुझ्याबरोबर या व्यवहारी जगांत अंगादीं निवांतपणें राहतां येईल याची खात्रां पटवून दे. मुली व्यवहारी असतात. प्रेम आणि लग्न हा त्यांच्या आयुष्याचा प्रश्न असतो. एकदां चूक झाली कीं मग त्यांना जन्मभर पश्चात्ताप करावा लागतो. तूं चांगला सधन आहेस, आणि मला वाटतं तुझ्या प्रेमाला जर हें समजेल तर ती खात्रांनं तुझ्यावर प्रेम करील ! ”

“ शी: शी: काय बोलतो आहेस हें. इतकी का ती व्यवहारी आहे ! तिचा चेहराच सांगतो कीं ती अत्यंत भावनाप्रधान, बुद्धीमान, कोमल अंतःकरणाचा आणि त्यागी आहे म्हणून. मला खात्री आहे कीं, तिनं माझ्या हृदयावर केलेल्या नुसत्या जखमा मी जर तिच्यापुढं उघड्या करून दाखवल्या तर त्यावर उपचाराच्या मलमपट्या बांधीत ती जन्मभर माझ्याजवळ राहील. पण—पण हें व्हायचं कसं ? ” तो विव्हळून म्हणे—“ जे या चार वर्षांत शक्य झालं नाहीं तें आतांतरी कसं शक्य आहे ? खरंच मला कित्येकदा वाटतं कीं, मराठवाड्यांत जन्म घेण्यांत आपली थोडी चूकच झाली आहे ! ”

आणि पुन्हां तो एक थंड आणि लांब निश्वास टाकी.

* * *

सुलभा आणि तिच्या मैत्रिणी यांच्याही लक्षांत देविदासची वागणूक येत होती, पण ती फक्त निराळ्या अर्थानं. त्यांच्या तो चेष्टेचा विषय झाला होता. देविदास लांबून दिसला म्हणजे सुलभेची एखादी मैत्रिण तिला कोप-रानं हळूच डिवचून म्हणे “ तो पहा ग तुझा डॉनज्युआन तिथें उभा आहे. आहे बाई इंप्रेशन ! ”

त्यावर सुलभा थोडीशीं हंसून आणि थोडीशीं चिडून म्हणे “ अग्या, हीच कां माझ्या टेस्टची परिक्षा केलीत तुम्हीं. म्हणजे मी शेवटीं गोरीलावरच कां प्रेम करणार आहे ? ”

त्यावर तिच्या सर्व मैत्रिणी खूप हंसत. आणि हास्याचा पूर ओसरल्यावर त्यातील एकजण चेष्टेच्या स्वरांत म्हणे—

दाप

“ पण तुला माहित आहे सुलभा, तो खूप खूप श्रीमंत आहे म्हणे. तिकडं मोगलाईत कां मराठवाड्यांत त्याच्या खूपखूप जमिना आहेत, आणि घराची मोठी सावकारी आहे. शिवाय कापसाचा मोठा व्यापार असेलच त्यांच्याघरी!”

त्यावर सुलभा म्हणे “ अग मोगलाईतून आणि वऱ्हाडमधून येणाऱ्या मगळ्यांचं मुलांवाढल असंच सांगतात. कुणाला टाऊक त्यांच्याघरीं काय अमलं तें. दुरुन डोंगर साजरे. इथं येवून पेट मिस्त्रणारेच फार ! ”

आणि मग प्रेम, श्रीमंती वगैरेहून त्यांच्या गोष्टी लग्नाकडें वळत. जिथें प्रेम असेल तिथेंच लग्न करावें यात्रिपरीं सर्वांचे अगदी एक मत असे. आणि त्या प्रमाणें त्या एकमेकांना बजावतही. सुलभा म्हणे “ प्रेम आणि तेहि पहालं; ज्याच्यावर जडेल त्याच्यावरोवरच आयुष्य घालवावं असें मला वाटतं. प्रेमा-शिवाय लग्न म्हणजे विघ्न. ”

“ म्हणजे तूं प्रेम करते आहेस वाटतं कुणावर तरा. ” तिची भैत्रिण म्हणे.

“ नाही ! मला वेड लाविल असा पोरगा अद्याप भेटायचा आहे. ”

“ अग कसलं प्रेम आणि वेड घेऊन वसला आहांत. ”

ती मगची भैत्रिण म्हणे “ व्यवहारांत कां कुठं हे असल्या स्त्रीगिय प्रेमा-च्या आणि दिव्य वेडांच्या चंष्टा चालतात. ते काव्यातलं प्रेम करायला पुरुष-जात आहेच कीं रिकामी. आपणांम नाहीं वाई असले चाले शोभत. मला तर वाटतं कीं आपण ज्याच्यावर प्रेम करतो त्याच्याशीं लग्न करण्यापेक्षा आपणावर जो प्रेम करतो त्याच्याशीं लग्न करणं आपल्या फायद्याचं आणि सुरक्षिततेचं आहे. बाकी तुम्ही कितीहि आणि कांहीही बोललांत, प्रेमाबद्दल तरी माझी खात्री आहे कीं तुम्ही, आम्ही त्याच वाटेनें जाऊं ज्या वाटेनें आपल्या पूर्वीच्या स्त्रिया गेल्या आहेत. ”

पण अमलं व्यवहारीक बोलणं त्यांना आवडत नाहीं, अशा त्या कॉलेज-कुमारी दाखवीत. आणि आकाशातील उंच भरागेपातून जमीनीवर ओढल्या-बद्दल त्या तिच्यावर थोड्याशा रागावही.

अशा रितीनें तेही वर्ष संपत आले. पण वर्ष संपताना एक गमतीदार घटना

घडून आली. तेवढीचा उल्लेख केला म्हणजे संपली ही पाहिल्या प्रेमावद्दलची गोष्ट !

*

*

*

मार्चचा शेवटचा आठवडा होता. कॉलेजला सुट्या झाल्या होत्या. मॅट्रीकची परिक्षा चालू होती. कॉलेजमधील बॅरंच विद्यार्थी घरी न जाता अद्याप पुण्यांतच रेंगाळत होते. आणि मॅट्रीकच्या परिक्षेच्या वेळच्या त्यांच्या आवडत्या व्यवसायांत दंग होते. आतां सहा वाजून गेले होते. आणि देविदास पेन्डॉलच्या बाहेर दूरवर आपल्या सायकलवर रेलून परिक्षा संपून बाहेर पडणाऱ्या विद्यार्थ्यांचें व विद्यार्थिनींचे निरिक्षण करित होता. तो काय आश्चर्य ! सुलभा एका विद्यार्थिनीबरोबर पेन्डॉलच्या बाजूनें येतांना त्याला दिसली. पहिल्यानं त्यानं त्या मुलीस ओळखलं नाहीं पण ती जवळ येतांच त्यानं तिला ओळखलं. ती रोहिणी कर्णिक होती. आणि आपण तिला ओळखलं हें दाखविण्याकरितां तो किंचित् हंसला.

सुलभाला वाटलं आपल्याकडं वघून हा हंसतो आहे. तिनं फणकाऱ्यानं आपली मान दुसरीकडं वळविली. रोहिणी म्हणत होती, 'सुलभा ! हे कोण, तुला माहित आहेत कां ?' आणि सुलभा त्यावर कांहीं झणझणीत उत्तरहि देणार होती, 'माहित का ? चांगला परिचयाचा आहे. अगदींच आचरट...' पण तितक्यांत रोहिणी म्हणाली, 'हे देविदासराव देशपांडे !'

आणि सुलभाच्या मनांत नसतांना तिला त्याला नमस्कार करावा लागला.

'आणि ही सुलभा गुप्ते.' देविदासनं दोनदां नमस्कार केला. रोहिणी म्हणत होती. "कालच आम्ही आलों. अण्णा पण बरोबर आले आहेत. तुझीं कुटं भेटाल याची ते कालपासून चौकशी करित होते; पण आमची अशी कल्पना झाली कीं, कॉलेज बंद झालीं आहेत, तेव्हां तुम्ही घरीं गेला असाल! आतां तुम्ही चला आमच्या बरोबर घरीं म्हणजे अण्णाची गांठ पडेल !"

सुलभेला अगदीं ओशाळल्यासारखं झालं. आणि यावेळीं जर आपल्या मैत्रिणींनीं याला आपल्याबरोबर पाहिलं तर त्या काय म्हणतील याची कल्पना करून ती थोडी मनांतल्या मनांत चिडली.

दीप

देविदासला मात्र आपण आतां स्वर्गांत आहोंत असं वाटायला लागलं. आपले पायमुद्दां नमीनीवर ठरत नाहींत याची त्याला प्रचिती येऊं लागली.

घरीं गेल्यावर अप्पासाहेबांनीं-रोहिणीच्या वडिलांनीं देविदासचा मुलभेच्या वडिलार्शी अतिशय सन्मानानं आणि अभिमानानं परिचय करून दिला. मुलभाला तिच्या खोलींतही वसंतरावाचे खालील शब्द ऐकूं येत हाते—

“ बाबासाहेबांचं घराणं फार मोटं. ते जितके श्रीमान आहेत तितके नम्रही आहेत. वजन आणि दराराही तमाच आहे मराठवाड्यात त्यांचा ! त्यांचा शब्द म्हणजे कायदा ! ” आणि थडेन म्हणत होते— “ देविदाससारखा जांवई ज्याला मिळेल त्याचं भाग्य ! हे जातीचं बंड आडवं येन नाहींतर मी माझी रोहिणी खात्रीनं देविदासला दिली असती !... बाकी आतां जातीचं बंडही कमी व्हायलाच पाहिजे ! ”

त्यावर मुलभाचे वडील म्हणत होते— “ अहो कसलं जातीचं खूळ धेऊन वमला आहात डोक्यांत. पुण्या-मुंबईकडं तर सर्रास जाती तोडून लग्न व्हायला लागलीं आहेत. ”

देविदासला वाटलं, मुलभेच्या वडिलांच्या गळ्यांत मिठी मारावी, आणि त्यांचे हात हातांत धरून त्यांच्यावर अभिनंदनाचा नुसता वर्षाव करावा !

* * *

मग पुढं सात आठ दिवसांत देविदास व मुलभेची मैत्री वाढीस लागल्याचं मनींनीं पाहिलं. आणि एके दिवशीं तिच्या मैत्रिणीनं हळूच त्याबद्दल मुलभेला विचारलं व आणखी हळुवारपणें आश्चर्य प्रगट केलं; तेव्हां मुलभेनंही तितक्याच हळुवारपणें उत्तर दिलं—

“ अग मी देविदासबरोबर लग्नच करणार आहे, तेव्हां आमची मैत्री वाढते आहे यांत आश्चर्य कसलं ? माझं हें पहिलं प्रेम आहे. खरंच तो अतिशय श्रीमान आहे ! ”

गुन्हेगार !

: :

: लेखक :
श्री. ग. ना. अंबेकर.

त्यावेळीं—

गतायुष्यांतील कांहीं ठळक प्रसंगांची स्मृती हीच त्याची सोयतीण बनली होती: आणि तो विप्रण चित्तानें भराभर मार्गें पडणाऱ्या झाडांकडें बघत होता. त्याच्या मनांत उद्भवणारे विचार आगगाडीच्या वेगोपेक्षांही झपाट्यानें धांवत होते; आणि खिडकींतून आंत शिरणारीं रविरायार्चीं कोमल किरणें, त्याच्या नेत्रांतून झिरपून गालाच्या खोल खळगींत श्रांत पावणाऱ्या अश्रुवल्या-वर चमकून अभ्राच्छादित आकाशांतील तारकाप्रमाणें नाहींशीं होऊन पुन्हां लुकलुकत.

गाडीला वांकडें वळण लागल्यामुळें तिचें कांहीं डबे त्याच्या नेत्रासमोर आले. जवळच्या सेकन्डक्लासमध्ये खिडकीजवळ एक तरुणी बसली होती. शेजारच्या बर्थवर असलेला एक फॅशनेबल गुजराथी तरुण सिंगारच्या धुरांत आपली एक निराळीच दुनिया निर्माण करित होता. डब्यांत या तरुणाशिवाय आणखी कोणांच नव्हतें. त्या तरुणाच्या, खिडकींतून बाहेर सोडलेल्या सुकोमल हातावर टेकलेल्या डोक्याच्या फोडीच्या वेणीच्या बेडूट बटा वाऱ्याच्या झोतानें भुरभुरत होत्या. तिच्या नुकत्याच झोपेंतून उघडलेल्या डोळ्यांत एक

दीप

प्रकारची मोहक मादकता त्याच्या तेजोहीन दृष्टीला दिसली. त्याने आपले किलकिले डोळे जास्त ताणले आणि त्या सुंदर युवतीकडे एकवार बघितले. लगेच त्याच्या मनाने भूतकालाकडे धांव घेतली. पूर्वेतिहासाची पृष्ठे भराभर उलटली गेली आणि एक ठळक दृष्य तेथे स्थिर झाले. त्याच्या आंतरिक दृष्टीला तारुण्यांत नुकतेच पाऊल टाकणारी उषा दिसू लागली.

तेव्हा तो मनसोक्त दारू पिऊन नुकतांच घरी आला होता. हातांत कुंचला घेऊन तो बोर्डवरचे चित्र पूर्ण करण्यास बसला. उषा दारांतून आपल्या पित्याच्या या कलानृत्याकडे सकौतुक आणि अनिमिष लोचनांनी बघत होती. तें एका दरिद्री कुटुंबाच्या संसाराचे परम करुण दृष्य होते. त्यांत एका दरिद्री बापाच्या मुलीचा लीलांव पुकारला जात होता. उपेने त्या चित्राकडे अंगुलीनिर्देश करून विचारले 'बाबा ! जगाच्या बाजारांत स्त्रियांच्या पावित्र्याचा असाच लिलाव आणि अशीच लयलूट होते का हो ?' त्यावेळीं कामांत गढलेल्या त्याने एक अल्पप्रमा हुंकार भरला होता.

ह्या गोष्टीला एक वर्ष लोटले आणि यापुढे त्याला मदिरेबरोबर रेसमैदानहि पहावेसे वाटले. आणि अशाच एका दुर्दैवी दिवशी त्या रेसकोर्सग्राऊन्डमध्ये त्याच्या हानून अवचित खून झाला. ज्यावेळी खुनी चित्रकाराला दीर्घ शिक्षा सुनावली गेली त्यावेळी त्याच्या लाडक्या उपेचे भाग्यवान भवितव्य पूर्णपणे धुवून काढणारा असाच एक अश्रूचा ओष तेथे वहात होता. त्या वेळेपामून त्याला उपेचे दर्शन झालेले नव्हते.

पुन्हां एकवेळ तो डबा त्याच्यासमेर आला. त्यावेळी त्या तरुणाने तरुणीच्या अधरावर आपला अधर ठेवलेला होता. त्या दृष्याने तो संतापून गेला. त्याने आपला अधरोष्ठ दांतांत धरला. 'काय, माझी उषा रखेली ? अशाक्य केवळ अशाक्य !' संतापाने माथे फिरलेला तो खिडकींतून उडो घेण्याकरतां धांवला, परंतु सारखळदंडाच्या खळखळाटाने पंगत असलेले पोलीस जागे झाले आणि त्यांनी आपला दोर आंवरून धरला.

तो धाडकन् तिथेच बेशुद्ध पडला !

खारा आड

:

: लेखक :
श्री. बालशंकर देशपांडे.

दे. भ. मोरोपंतांना घरीं जातांना राहून राहून सभेंतल्या गोंधळाचं हंसूं येत होतं. अध्यक्ष म्हणून समारोपाचं भाषण करायला ते उभे राहिल्यावर सभेच्या तेरड्याला गुलाबाची कळा आली अन् तो गुलाब सैल सैल अंबाड्यांतला नसून आबालवृद्धांनाहि प्रिय वाटावा असा-अगदीं देव्हान्यांतला होता-ही गोष्ट निराळी.

एक च्यवनप्राश्नावलेह वाटलींच्या आकाराचे गृहस्थ धडपडत टेबलापार्शीं येऊन म्हणाले 'गांधींचं सूत हिंदुस्थानचा प्राण जातांना त्याच्या नाकाशीं लावायला मात्र उपयोगीं पडेल !'

'अन् केसरीच्या अंकांनं त्याला वारा घालतां येईल !' तितक्याच आवेशानं एक गांधिस्ट प्रत्युत्तरले, 'खबरदार प्रीज ! गांधींची नालस्ती हाच आमचा मृत्यु !'

'अन् त्यांची शैली हेंच आमचं जीवन !' त्या आवाजाची नकल करीत कुणीतरी बसूनच 'प्रवचन' केलें.

सभेंत शांतता प्रस्थापित व्हावी म्हणून मोरोपंतांनीं टेबलावरली घंटा वाजवली ! पण नारोशंकराच्या घंटेलाहि न जुमानण्याइतका आवेश एकेका वर्तमानाच्या अंगांत संचरलां होता !

दीप

गांधीवादी बोलतच होता, 'आम्हीं मेलों उर्फ तुम्हीं गांधीची नालस्ती केली तर भूत होऊं, समंध होऊं, पिशाच.....'

अगदी हेच दडू पंतांना पुनः पुनः आठवून हंसू येत होतं! 'गांधीवर टीका कराल तर आम्हीं तुमचा मुडदा पाडूं-निशान्न अन् सविनय मुडदा पाडूं' असेहि प्रलाप काढायला गांधीभक्तानं कमी केलं नव्हतं!

मेरोपंताना वाटलं, 'कुठं टिळक, गांधीसारख्या लोकोत्तर त्रिभूती अन कुठं त्यांच्या नांवाखालीं लढणारे क्षुद्र पक्ष...पक्ष कसले? भर सभेत माणूस-कीला नागवूं पाहणारे दुर्योधन, दुःशासनच हे! साऱ्या गांवाला पितृस्थानीं असणारे आपण मात्र धृतराष्ट्राप्रमाणं आंधळे नसून कर्मयोगाची शिकवण देणारे समाज सेवक...'

त्या कल्पनेचा सुगंध पंतांच्या मनांत कांहीं वेळ दरवळत राहिला. आत्म-स्तुतीच्या निषेधाचा ठराव पास करणाऱ्या रामदासस्वामीच्या मनाला देखील मराठेशाहीचा स्वातंत्र्य सूर्य तळपतांना पाहून शिवबाच्या डोक्यावर प्रथम वरद-हस्त ठेवला त्या दिवसाची आठवण होऊन गुदगुल्या झाल्याशिवाय राहिल्या असतील का?

फ्रेम करून भिंतीवर टांगावीं इतकीं सुंदर वाक्ये आज तूं बोलून गेलास, असा पंताच्या मनांत मंजूळ गुंजारव झाला. 'राजकारण म्हणजे नाट्य आहे, फार्स नाही' 'आंधळा पक्षाभिमान म्हणजे पक्षवायूच', 'राजकारणांत भावना आली की क्षत्री आलाच', हीं वाक्ये गोंडस बालकांप्रमाणं त्यांच्या मना-भोंवतीं खेळत होती!

आत्मचिंतनांत मनाला येणाऱ्या एक प्रकारच्या कैफांत म्हणा किंवा पत्नीच्या हातचा गोंड सुधारस चाखायची इच्छा अनावर झाल्यामुळं म्हणा पंत झपाझप पावलं उचलूं लागले. भरकन पांखरांचा एक थवा घरच्याकडे गेलेला त्यांनीं पाहिला. 'याही बेथ्यांचा लग्नदिन आहे वाटतं आज!' पंत मनाशींच म्हणाले. आज आपला लग्नदिन आहे याची त्यांना आतांपर्यंत आठवणसुद्धा नव्हती. बंगल्याच्या आवारांत शिरतांच घमकन आलेला मोगऱ्याचा सुगंध, पडद्याआड जाणाऱ्या नर्तिकेप्रमाणं हळूहळू काळोखांत अदृश्य होत चाललेल्या

गुलाबाच्या कळ्या आणि मालतीबाईंच्या मंजूळ कंठांतून येणाऱ्या स्वरमाला यांपैकी अधिक मोहिनी कशांत आहे हे त्यांना खात्रीपूर्वक सांगतां आलं नसतं ! गोड भाव-गीत, बहुधा ' मधुघट्ट ' ऐकायला सांपडेल या आशेनें ते पायऱ्या-शींच थबकले, पण त्यांना ऐकूं आलं तें गीत ' रुद्रास आन्हान' या गीताच्या तोंडावळ्यावर होतं.

{ ' मारूं अथवा मरूं आमुची मायभूमि जगवूं } ..'

पंत सर्देच झाले. विळोवरून तरवारीवर या मथळ्याखालीं आपल्या बाय-कोचं स्फूर्तिदायक चरित्र कुठल्यातरी मासिकांत प्रसिद्ध होणार अशीं त्यांना आशा वाटूं लागली. दुसऱ्याच क्षणीं ते विषण्ण चित्तानं विचार करूं लागले, ' स्वातंत्र्याच्या मार्गाविषयीं किती विचित्र कल्पना असतात या कवींच्या ! एकमेकांचे जीव घ्यायचे, रक्ताच्या नद्या वहायच्या, द्शी !—'

मधली एक पायरी सोडून ते चटकन दुसरीवर चढले. जणूं मधल्या पायरी-च्या रूपांनें ती भयंकर कल्पनाच टाळली त्यांनीं !

मालतीबाईंबरोबर एक लिफाफाहि त्यांची वाट पहात होता. अवघ्या दोनच ओळी होत्या त्यांत. पण जणूं नागिणीच्या दोन जिव्हाच आपल्या दृष्टीस पडल्या आहेत अशा कल्पनेनें त्यांचं अंग थरारलं !

चिछोचे तुकडे तुकडे केल्यावर त्यांनीं पायावर दोन तांबे घेतले, गांधींच्या फोटोजवळ उदबत्ती लावली आणि भक्तिपूर्वक वंदन करून स्वयंपाक घरांत प्रवेश केला. मालतीबाईं रांगोळींत गुलाल भरित होत्या. पंतांना पाहून त्या म्हणाल्या, ' खादो अन् पगडी एका ठिकाणीं आली तर हिंदुस्थानचं राज-कारणहि असंच...''

पण पंत त्यावेळीं श्रोत्याच्या भूमिकेवर कुठून अंसायला ? दुःखंत, मजनू, रोमीओ इ. मंडळींनीं त्यांच्या हृदयांत गर्दी करून सोडली होती. मालती-बाईंचे दोन्ही हात चटकन आपल्या हातीं घेऊन ते म्हणाले, ' भविष्यकाला-इतकाच वर्तमानही सुंदर असतो कीं पण ! तुझ्या रांगोळीचं प्रतिक...'

त्यांच्या टिचकीसरशीं मालतीबाईंच्या गोऱ्यापान गालावर उठलेली लाली पुरती विरण्यापूर्वीच त्या ' इश ' म्हणून दूर झाल्या, अन् हंसत म्हणाल्या,

दीप

‘ कुणीं आङ्गन पाहिलं तर या तीन रंगीं झेंड्यांत हिरवा रंगच अधिक आहे, अशी तुमच्यावर टीका करील कीं ! ’

‘ अन् त्या झेंड्याची काठी देखील चांगली मजबूत आहे हें देखील प्रत्ययाला आल्याशिवाय रहायचं नाहीं मग वच्चंजीच्या ! हाः हाः ! हाः ! ’

सात मजली हास्याच्या गच्चीवरून पंतांना जग अगदीं लहान दिसूं लागलं. ‘ प्रत्येकाचं जीवनवस्त्र मर्यादित आशा आकांक्षा भोंवतीं गुरफटलं जाण्यापेक्षां असं उन्हावाऱ्यांत, ऊंच, फडफडूं लागलं तर... ’

‘ चितोपंत चीफमाहेवांकडून लिफाफा आलाय, बघितलांत ना? काय आहे?’

‘ खान्या आडांत काय असणार ? मोती राहोतच, मीठसुद्धां मिळायची मारामार ! पकड वॉरंटाचा ग्वेकडा... ’

‘ अगबाई ! ’

‘ तसं नाहीं कांहीं ! जेवण झाल्याबरोबर स्वारीनं ताबडतोब भेटिला बोलावलय. पोलीसखात्याचं कारलं, स्नेहाच्या तुपांत तळलं अन् दयेच्या साखरेंत घोळलं तरी कडूं तें कडूंच रहायचं ! किती उर्मटपणानें लिहिलंय ‘ आज टीक नऊ वाजतां ऑफिसांत हजर व्हावं. सक्त जरूरी आहे. ’

जेवतांना त्यांनीं लहानपणीं चिन्तूला परीक्षेंत कोणतीशी कविता अडल्यावर फ्रीशिप बुडायच्या भीतीनं त्याच्या डोळ्यांत अश्रु कसे आले होते; आपल्या मनांत त्यावेळीं नीति अनीतीच्या भुतांपेक्षां अनुकंपेच्या पाखरांचा किलबिलाट होऊन आपण एका कागदावर त्या कवितेचा अर्थ अन् दुसऱ्या दोन प्रश्नांची उत्तरं लिहून तो कुणाला नकळत त्याच्याकडे कसा फेकला आणि परीक्षेंत त्याचा नंबर वर कसा आला हें सविस्तर वर्णन करून सांगितल्यावर म्हणालें,

‘ पण मडकं ऊंच गेलं कीं, ताडीनं मात्र भरतं, हें त्यालाच उद्देशून एकदां आमचे शिक्षक म्हणाले होते ते खरंच ठरलं. पास झाल्याच्या दिवशींच यानं सिनेमा पाहिला, सिगारेटस् ओढल्या, तमाशालासुद्धां आश्रय दिला. त्या दिवशीं त्याच्या तोंडाचा धुरकट वास येतांच तिरस्कारानं तोंड वळवून मला टाळतां आला पण आज त्याची चिष्टी फाडूनही तिच्यांतला दर्प असद्य होत आहे ! ’

‘ आत्तां कळलं सारं कांहीं ! ’

‘ काय कळलं ? असं विचारण्याऐवजीं गुप्त पोलीसाच्या चातुर्यांवर अजून नाटक कसं कुणी लिहीत नाहीं असाच पंतांना प्रश्न पडावा, इतका मालती-बाईंनीं सुरेख अभिनय केला.

‘ काल राममंदिरांत चिंतामणरावांची आई आली होती. एकनूर म्हातारी अन् दसनूर शेंदरी असं म्हटलं तर वाया जायचं नाहीं कांहीं ! जितका पगार मुलाला त्याच्या दुप्पट टिगळं तिच्या लुगड्याला असं एकंदरींत व्यस्त गणित होतं तें ! ’

‘ बुवांनीं परशुरामाचं आख्यान लावलं होतं. रेणुकेवर परशुरामानं तरवार उगारल्याचं वर्णन चाललं असतां श्रोते गहिंवरून आले. बायका मंडळींत तर काय ? त्यांचे डोळे म्हणजे चालूं महिन्याचीं कॅलेंडरंच वाटूं लागलीं. मी यशो-दाबाईकडे पाहिलें. अकोल्याचा खरखीत उन्हाळाच दिसला तिथं ! पण लगेच त्याचा उलगाडाहि झाला. ’

‘ विचारीला दोन वर्षांत चिंतामणरावांनीं एकदांहि ‘ आई ’ अशी हांक मारली नव्हती ! ‘ दिसणाऱ्यापेक्षां अशा न दिसणाऱ्या तरवारीच मातृहृदयाला अधिक जखमी करतात. ’ असं म्हणतांना मात्र त्यांचे डोळे भरून आले होते. ’

* * *

पंत स्वतःच्या बंगल्याबाहेर पडले त्यावेळीं सृष्टीला सिनेमा थिएटरची कळा येऊन थोड्याच अवकाशांत आकाशाच्या पडद्यावर पावसाचा चित्रपट सुरू होणार असा रंग दिसत होता. विजेच्या पंख्याशिवायच तुफान वारें सुटलें होतें. बालिश वृत्तीचे वृक्ष चित्रपट लवकर सुरू व्हावा म्हणून टाळ्या पिटून शीळही घालीत होते तर गंभीरवृत्तीच्या टेकड्या आणि इमारती स्तब्धपणें वाट पहात होत्या.

पंतांच्या अंतःकरणांत मात्र चांदणं टिपूर पडलं होतं. त्यांना वाटलं, ‘ त्या चांदण्यांत आपण अन् माळू लग्नदिनानिमित्त प्रीतीच्या गोष्टी करीत बसलों आहोंत, खट्याळ मनाचा चिंनू विश्वामित्राच्या रूपानं आपणांवर सत्तेचा धोंडा टाकण्यासाठीं टपून बसला आहे, पण आतां थोड्याच वेळांत, आपल्या

दीप

हृदयांतली त्याचं चरित्र्य सुधारण्याची तळमळ त्याच्या दृष्टीस पडेल अन्...'

धोंड्याचीं फुलं झाल्याचं स्वप्न अनुभवीतच पंत चिंतामणरावांच्या घरीं जाऊन पोहोंचले.

पण फुलांऐवजीं आणखी एक लिफाफाच त्यांच्या हातीं पडला.

कुटूल्याशा खेडेगांठीं चिंतामणराव तांतडीनं निघून गेल्याचं त्यांच्या पत्नी-कडून पतांना कळलं.

घरीं जाऊन पंत वाचूं लागले,

“ प्रिय मुद्दू—तुझ्या गांठीं बदली होऊन आठ दिवस झाले पण एक दिवस कांहीं तुझ्याशीं निवांतपणें बोलायला फुरसत मिळत नाहीं. एकच गुन्हा घडलेल्या रामकाळांत पोलिस खुशाल वशिष्टाचं पुराण ऐकत बसले असतील नाहीं ? पण आज मी लग्नगीनं दुसऱ्या गांठीं निघून जात आहे तें पत्नीच्या गुन्हाचा तपास लावण्यासाठीं नव्हे—त्याची पूजा करण्यासाठीं !

‘ खाऱ्या आडांतल्या पाण्याला वाळ्याचा वास कुटून लागला, ’ असा तुला प्रश्न पडला असेल. खरंच, शाळेंतल्या एका बालकवीनं मला खाऱ्या आडाची उपमा दिली होती, ती किती सार्थ आहे ! त्यावेळीं मला हॉटेलांतली खारी बुंदी फार आवडायची म्हणून ती उपमा दिली असेल, पण आज किती निराळ्या अर्थानं मनाला पटते !

‘ मोरू, पाळण्यांत मुलांचे पाय दिसत अमतील, डोकं नाही ! पाणी ज्या भांड्यांत ठेवावं त्याचा आकार त्याला मिळाल्यासारखा दिसतो खरा पण तिथून देखील तें वाफेच्या रूपांनं निरनिराळे आकार धारण करूं पाहतं ! जीवनाचं तरी असंच नाहीं कां ? उनाड मुलांच्या संगतीचा पुढें लवकरच मला वीट आला. दुसऱ्याचं दळण करून आईनं जमवलेल्या आठ आण्यांत मी एकदां मिनेमा पाहून आलों, त्या दिवशीं गवळ्यानं दूध द्यायचं नाकारल्यामुळं आईला दशमी करतां आली नाहीं. उपाशीपोटीं निजलेल्या तिच्या मूर्तीवर मी रात्रभर अश्रुंचा अभिषेक केला. निवळलेला माझा जीवनप्रवाह पहायला पुढें तूं राहिला नाहींस. मी भराभर परीक्षा दिल्या, बक्षिसें मिळविलीं—

‘ विकास ! विकास ! याच समाधानासाठीं बी उलतं, ज्योत जळते अन्

स्त्री ओकाऱ्या देते !

“ शाळेच्या जगांतून बाहेर पडतांच कांहींतरी अलौकिक कार्ये करून दाखवावं असा मनानं ध्यास घेतला, लहान मोठ्या प्रत्येक चळवळीच्या यादींत मी आपलं नांव दाखल करावं अन् ते आईच्या अश्रुनी पुसलं जावं असाच क्रम घडूं लागला. माझ्या एका पेन्शनर मामांनीं आपलं वजन खर्च करून ही नोकरी लावून दिली. पण जीवनाच्या वाक्याला पुरता अर्थ येण्यापूर्वीचें चुकून पडलेल्या पूर्णविरामासारखी वाटूं लागलीं ती मला !

‘ नोकरीच्या खळग्यांत पडलेलं माझं जीवन हळू हळू खारं बनूं लागलं. पाणपोईत शिरून ताहानेल्या वाटसराला आराम द्यायचं भाग्य त्याला आतां कुटून मिळायला ? एकवेळ दारिद्र्यानं गांजलेल्या अन् माझ्याकडून दुखावल्या गेलेल्या आईच्या मनाविरुद्ध कांहींहि करायचं नाहीं हा एकच निश्चय मी बाळगला आहे.

बाकी मनाची कशी गंमत आहे वध. आई सभेर नसली म्हणजे तिच्या फोटोला वंदन करतो मी, पण एरव्ही मोकळ्या मनानं कांहीं ‘ आई ’ म्हणून हांक मारावीसी वाटत नाहीं !

‘ आईनं माझ्या लहानपणीं वापरलेली शेंदरी अजूनहि जपून ठेवली आहे. गरीबींत प्रामाणिकपणानं कंठलेल्या आयुष्याची साक्ष अजूनहि कधीं कधीं नेसण्यांत तिला समाधान वाटतं !

‘ माणसाच्या त्रिचित्र स्वभावाचा हा दुसरा नमुना !

‘ अशाच सुखदुःखाच्या गोष्टी तुझ्याजवळ बोलाव्या म्हणून घरीं बोलावलं होतं. पण तुला तो लिफाफा मिळाला असेल नसेल तोंच एक निनांवीं पत्र हातीं पडलं, ‘ उंबर गांवीं वसंत कुळकर्णी नांवाचा तरुण इसम क्रांतिकारकांच्या कटांत सामील आहे. सावध असावं, असा त्यांत इषारा होता.

‘ मोरू, क्रांति म्हणजे वीज ! जग चंद्राला सोडून त्रिजेला दशा वहात बसत नाहीं, हें खरं आहे; पण धरणीमाता हिरव्यागार धनधान्यानं नटवायची असेल तर आधीं त्रिजेचा कडकडाटच नको कां होऊं द्यायला ? आज टिळक जयंती ना ? अशा पुण्य दिवशीं त्या महाभागाचं दर्शन घडावं म्हणून उंबरगांवीं जात

दीप

पत्रांतलं अक्षर मात्र तुझ्या अक्षरासारखंच होतं, हा चमत्कार नाही कां ? पण चमत्कार तरी कसला ? तुम्हीं गांधीभक्त आपला विशिष्ट पंथ जगवण्यासाठी स्वातंत्र्याला देखील तीलांजली द्यायला मागं पुढं पाहणार नाहीं !

‘ राग येऊं देऊं नको अं ! सहज थड्या केली तुझी. जगांत चेहेऱ्यासारखें चेहेरे असतात, अक्षरांची कुठं कथा आली !—चिंतू ’

‘ ता. क. अरे खरंच ! तुला मुद्दाम हुकुमी शब्दांत यायला कां लिहिलं होतं कळलं कां ? येरव्ही माझ्याकडे यायला तुला अनमान वाटेल अन् मग तुझ्या आवडीची शेंगदाण्याची खिचडी चुकेल म्हणून आपली गंमत करून पाहिली. बाकी, टिळकजयंतीचा उपवास तुला कुठून असणार म्हणा ? ’

*

*

*

पंतांनीं पत्राची घडी करतांना खिडकीवाहेर दृष्टी टाकली.

निसर्गांतला पावसाचा चित्रपट संपून तारकांचे दिवे लुकलुकत होते. दूर कुठं तरी एक ढग गडगडला. खेळ संपल्यावर, बाहेर पडतांना प्रेक्षकांत होणारी धांदलच जणू ! पण पंतांना वाटलं, जगाची तहान शमवायच्या बुद्धीनं तळमळणाऱ्या समुद्राचं हृदयच वोललं तें !

आतां आपल्या मनांत वादळ मुरूं होणार अशीं त्यांची खात्री झाली.

पाचोळा

: :

: लेखक :
श्री. वि. भा. पाठक.

त्या ओसाड रानांतील तो मोठा वृक्ष, किती वर्षांचा जुनाट असेल कोण जाणे ! त्याखाली पाचोळ्याचा थर साचलेला दिसत होता.

झाडावरून गळून पडलेलीं पाने तीं ! झाडाला कंटाळा आला होता त्यांचा ! आणि आतां तीं निराधार होऊन त्याच्या पायथ्याशी लोळत होती.

सकाळच्या रम्य थंडाव्याचे अन् दुपारच्या प्रखर उन्हाचेहि त्यांना कांहींच वाटत नव्हते !...वाऱ्याच्या एका बारीक झुळकीसरसी झाडावरचीं कोवळीं पाने खालच्या पाचोळ्याकडे पाहून तुच्छतेनें हंसलीं—

“ किती दरिद्री पाने हीं ! वृक्ष देखील कंटाळला यांना अंगावर घेऊन—” पाचोळा वाऱ्यावर उडत होता. वरच्या पानांना हंसूं कोसळत हेतें !—

वाहट वाटले त्या निराधार पानांना वृक्षावरील पानांवर सूड उगविण्यासाठीं—च कीं काय पाचोळा एकवेळ फांयापर्यंत उडाला ! पण क्षणांतच सामर्थ्यहीन होऊन त्याला खाली यावे लागलें !...एका काळीं उपभोगिलेल्या त्या हिरव्या वैभवाची आठवण त्याला अस्थिर करूं लागली.

दिवसामागून दिवस गेले. शिशिराचीं पाऊले झाडावरील हिरवीं पाने निर्दयतेनें तुडवीतच उदीयमान होऊं लागलीं. वृक्षावरचीं उपहास करणारीं पाने गळून पडत होती ! त्यांना धाटूं लागले...“ आपण उगीच उपहास केला. आतां आपणही खाली पडून पाचोळा होऊं आणि नवीं हिरवीं पानं...!”

जगाच्या या अफाट वृक्षावर मनुष्य प्राणीही असाच एक दुसऱ्याचा उपहास करतात, अपमान करतात नि शेवटीं पश्चाताप पावतात ना ?—

जग कुठं चाललं आहे ? : लेखक : —बी. रघुनाथ.

संध्याकाळ झाली की आभाळांत ढगांची व जानीच्या मनांत उदास खिन्न विचारांची गर्दी होत होती. न सुटणाऱ्या वाऱ्यावर अन् न वसरणाऱ्या ढगावर ती रागावत होती. तिच्या दारापुढून जाणाऱ्या अन् तिच्याकडं डोळे भरून पाहणाऱ्या लोकांना मनांतल्या मनांत लाख शिव्या व्यायचा तिचा स्वभाव झाला होता !...

डाव्या बाजूला रंग रंगोटी केलेलं चंफीचं घर होतं. चंफी थोडंसं गात होती अन् नाचत होती. अन् नवें अंग असल्यामुळं जरा बरी दिसत होती. पण काय तिचा दिमाख ! अन् लोक तरी काय पण ! मुलामा दिलेल्या ग्वापरा-सार्ठीं मरमर करणारे ! चंफीमुळें जानीच्या धंद्याला थोडासा उतार लागला होता.

उजव्या बाजूला ठकी राहात होती. व बारा तास दाराबाहेर बसून गिन्हा-इक टेहळीत होती. ' खानदानी वेश्या ' असा एका काळचा तिचा लौकीक होता. अन् भर जवानींत तिनं म्हणे लोकांना नुसतं भारून टाकलं होतं ! पण आतां दिवाळं निघालेल्या कंपनीचा झूयीरन्स सेलही तसाच अडगळींत पडावा तशी तिची अवस्था होती. अडलेल्या गिन्हाइकाला कधीं घाऊक माल तर कधीं चोरी छपीचा मामला आडमापानं विकण्यांत ती फार तरबेज होती. नुसत्या दरवानगीवर अन् दलालीवर काय पण लुबाडीत होती ती लोकांना ! अन् जानीला म्हणत होती भागीदारी ठेऊंदे ! जानी काय आजवर तिच्याच जिवावर जगत आली होती ?...

जग कुठं चाललं आहे ?

जानीच्या दारापुढून उजव्या बाजूला सरकारी दवाखान्याचं कंपाऊंड दिसत होतं. कंपाऊंडाच्या बाजूनं एक रस्ता वहात होता. केव्हांही पाहिलं तरी घासून गेलेल्या जमिनीच्या उरावरली ती रस्त्याची रेषा अगदी स्पष्ट दिसत होती. अन् तिकडं पाहून जानीच्या मनांत कांहींच्या बाहीच विचार येत होते. रस्त्या-लगतच एक विहीर होती. तिला तिचं सार्वजनिक स्वरूप कांहीं झाकतां येत नव्हतं. वाटेल त्या वाटसरानं तहान लागली कीं विहीरीवर यावं, अन् आपली तहान भागवून चालतं व्हावं असाच क्रम कैक दिवसापासून चालत आला होता. या जगांतले वरवरचे किंवा जिव्हाळ्याचे संबंध कांहीं निराळे असतात थोडेच !...

आभाळ, लोक, चंफी, ठकी, रस्ता आणि विहीर यांतून फिरणारं तिचं विचारचक्र शेवटीं समोरच्या भल्या उंच चाळीवर पेऊन आदळत होतं. त्या चाळींत अन् तिच्या घरांत जेवढं अंतर होतं त्यापेक्षां अनेक पटीनं तिच्या अन् चाळींतल्या जीवनक्रमांत होतं ! तीन मजली चाळीची ती उंच पाटभित म्हणजे दोन भिन्न संस्कृतींत उभारलेला एक अजस्र तटच !

अलिकडं रत्रतच्या रूपाविषयीं जानीच्या मनांत धास्ती निर्माण झाली होती कीं काय नकळे ! दाखवायचा पोशाख केल्यावर आरशांत वेळोवेळां ती डोकावून पहात होती. आरसा तिच्याशीं प्रामाणिक असला तरी तिचं मन फारच शंकाखोर झालं होतं. वार्धक्य आपल्या चेहऱ्यावर चोरपावलांनीं फिरकत आहे असं उगीच्या उगीच वाटलं कीं वेड्यासारखें तोंडावर पावडरचे थरावर थर ती लेपीत होती. डोळ्यांतल्या सुरमा चुकत नव्हता. कटाक्षांतून निसटलेलं सावज निदान डोळ्यांतल्या सुरम्यानं तरी घसरून पडेल असं तिला वाटत असावं ! वास्तविक वार्धक्य तिच्यापासून किती तरी दूर होतं. एखाद्या खवळलेल्या सागरांत गटंगळ्या खाल्लेल्या माणसाचा थकवाच काय तो तिच्या चेहऱ्यावर होता ! सरकत चाललेल्या वयानं अद्याप तिला कंगाल करून टाकलं नव्हतं ! प्रसाधन करून ती खिडकीपाशीं आली की रस्त्यावरील येणाऱ्या जाणाऱ्यांच्या मोकाट नजरा तिजवर आदळत होत्या ! पण क्षणिकच तें ! जगाला तिचं खरं रहस्य केव्हांच कळून चुकलं होतं ! शिळ्या भक्षाकडं पाह-

दीप

णार तरी कोण?... एका काळीं जें जग तिच्याकडं ओढलं जात होतं, ज्यासाठीं वेळीं, अवेळीं, कधीं सोत्सुक तर कधीं अनुत्सुक, कधीं आनंदांनं तर कधीं आनंदाच्या नुसत्या अभिनयानं ती झिजली होती, तें तिचं जग आतां तिला तुच्छ लेखीत होतं ! जुन्याकडून नव्याकडं चाललं होतं तें ! जानी-कडून चंफीकडं अन् चंफीकडून आणखी पुढं कुठं तरी जाणार होतं तें ! त्याचे विलक्षण आघात झेलतां झेलतां जानी मात्र मार्गेच रेंगाळत राहिली होती ! पुढं गेलेल्या जगाच्या पाशवी वृत्तीच्या आठवणी अन् उतरत्या वयाची दाहक जाणीव एवढंच काय तें आतां तिजजवळ उरलं होतं. अन् तशांत समोरच्या चाळीच्या उंच पाठभितीच्या खिडक्यांतून कैक अर्थगर्भ नजरा तिला तिच्या आयुष्याचा जात्र विचारीत होत्या ! जणुं काय एखाद्या इंद्रपुरींतलें लोक पृथ्वीच्या कुठल्यातरी तुकड्यावरल्या क्षुद्र मनुष्याकडं उपहासानें पहात होते ! कालाचा अफाट आणि अथांग प्रवाह केवळ जानीच्याच अस्तित्वांनं मलीन झाला आहे असंहि त्यांना वाटत असावं !

पण जानी तरी कमी होती ? पानाची भली मोठी पिचकारी टाकून आपल्या अपमानाचा ती सूड उगवून घेत होती. समोरच्या चाळीबरोबर मबंध जगाची किंमत करीत होती !

*

*

*

शेजारच्या खोलींत आतां नुसता शुक्रशुक्राट राहणार, कुणाचीहि तिथं आतां हालचाल नाही, सामसूम झाल्यावर दाराला कुणी टिकटिकत नाही, कुणी हंसत नाही, कुणी बोलत नाही, अन् कुणी बोलावीत नाही, हें तीव्रतेनं जाणवूं लागल्यावर राजाला अभ्यास सुचेनासा झाला. परीक्षा जवळ आली आहे हें आपल्या मनाला सांगण्याचा तो प्रयत्न करूं लागला. पण शेजारची ती रिकामी खोली त्याला स्वस्थता लाभूं देईल तर ना !

शेजारची खोली !...

खोलीचा मालक !... आणि त्याची बायको !

ती जितकी नाजुक आणि सुंदर तितकाच तो रानवट आणि विद्रुप ! नशिबाचीच कांहीं तरी गफलत होऊन ती त्याच्या गळ्यांत अन् घशांत अडकली

जग कुठं चाललं आहे ?

होती. एका विमा कंपनीचा एजंट होता तो ! कंपनीच्या कामासाठी महिना महिना तो फिरतीवर राहायचा, अन् परत यायचा तो संतप्त होऊनच ! राग-वायला त्याला एखादं कारण पुरेसं होई. त्या भरांत तो तिला शोडपून काढीत होता, हें संबंध चाळीला माहीत होतं ! तो तिला मारतो ही कल्पनाच राजाच्या तरुण आणि सौंदर्याकांक्षी मनाला सहन होणं शक्य नव्हतं ! तरुण आणि सुंदर स्त्री ! तिच्या नाजूक आणि उन्मीलनशील मनाची एकेक पाकळी उलगडून आंतील गंध रसिकतेनं लुटायचा ! पण इथं तर साराच प्रकार उलटा ! केवड्याच्या परिमलांतली मधुर सुस्ती अनुभवायची सोडून एखाद्या खवळलेल्या भुजंगासारखा तो तिजविषयी दुष्ट हेतू मनांत धरीत होता !...

नवरा गांधी गेला की लीलावती मोकळी ! हातांत येतील ती पुस्तकं ती वाचीत होती. अन् जिकडं 'मन झुकेल तिकडं झुकूं देत होती. यावनाच्या नाजूक देणग्यांचाही भार होईल अशी तिची सुकुमार देहलता ! मन मात्र नित्याच्या अपेक्षित प्रहारांनीं खूप कणखर झालं होतं ! विचारांतला ताडरपणा कांहीं और होता !

राजाला चांगलं आठवत होतं कीं एकदां तो तिच्या दारापुढून येत असतां लीलावतीनं म्हटलं होतं— “ काय हो राजाभाऊ ! डोळ्यांना आज अगदीं स्वाधीन ठेवून जात आहां ? ”

राजाचं उत्तर धड ओंठावरही आलं नव्हतं तोंच तिनं पुनः म्हटलं—

“ बरं ! बरं ! पुरे झाला विनय ! चहा ठेवला आहे म्हटलं ! पुस्तकांचं ओझं ठेवून या लगेच !...”

तो तिच्या खोलींत आला तेव्हां ती चहाकडं लागली होती. दुमडून आंथरलेल्या एका सतरंजीवर तो बसला. जवळच पेटी उघडून ठेवली होती. पेटीवर नोटेशनची वही देखील होती. तिकडं पाहून तो सहजच वाजविण्याचा प्रयत्न करूं लागला—

“ धऽ निऽ साऽ गऽ रेऽ ऽऽ—”

“ हं ! गांधार कोमल पाहिजे. मी चहा करतं आहे म्हणून तिकडं तुम्हीं कॉफीची खिचडी करूं नका !...”

दीप

ती मुक्तपणानं हंसली. समोरच्या पेटींतल्या तिन्ही सप्तकांतील उत्तेजक पण अत्यंत मधुर अशा संमिश्र स्वरांचा ध्वनिच आपण ऐकत आहों असं राजाला वाटलं. तो म्हणाला, “ मला नाहीं जमत ! मी आपलं सहजच पाहिलं !... ”

“ तें दिसतंच आहे. पण आतां तरी नाजुक वस्तूंचीं व्यवधानं कशीं सांभाळावीं हें लक्षांत आणा ! शिकतां कां मजजवळ पेटी ?... ”

“ या कोमल तीव्रांच्या भानगडींत मी गडबडून जाईन ! तुमचे पेटीमास्तर आतांशा दिसत नाहीत ?... ”

“ संगीतासारखा विषय काय म्हातान्याजवळ शिकायचा ? त्याचो ती लांब शुष्क बोटे माझ्या पेटीच्या चमकत्या पट्ट्यावर फिरतांना पाहिलीं कीं माझ्या अंगावर कांटाच उभा रहात होता !... ”

— हळूहळू चाळींत कुजवुज सुरू झालो. एका विमा एजंट्याची मोकाट वायको एका तरुण विद्यार्थ्याशीं एवढ्या सल्लोखानं वागते म्हणजे काय ? अर्नाति ! व्यभिचार !... त्याच चाळींत राहणारे राजाचे आवडते मास्तर गांजवे यांच्याही कानावर हो वातमी थडकलीच ! मास्तराच्या निष्कलंक चारित्र्याची कीर्ति चाळीच्या कोना कोपऱ्यांतून घुमत होती. आदर आणि आपुलकी हे देखील त्यांच्या व्यक्तित्वाचे हक्कच होऊन बसले होते ! प्रथमपत्नी वारलेली ! पुनर्विवाहाची तीव्रतर अनिच्छा ! सामाजिक कार्यांचो आत्यंतिक तळमळ ! यांचीहि काहीं गमकं मास्तरावरूनच ठरवलीं जात ! राजा त्यांच्या ध्येयकल्पनावर त्यांच्या विश्र्वव्यापों उदात्ततेवर बेहद्द खूप होता ! अत्यंत हलाखींतून दिवस काढून त्यांनीं आपलं जीवन ज्ञानसंपन्न करून टाकलं होतं ! बुद्धिमन्ताच्या जगाला सहजासहजी हलवून सोडणारं त्याचं सामर्थ्य पाहून राजा दिपून गेला होता ! आदर्श मानलेल्या व्यक्तीच्या मनांत असा विकल्प येऊन आपला उपासनेचा हक्क तर हिरावला जाणार नाहीं ना अशी शंका राजाच्या मनांत आली. लीलावतीकडं जाणं येणं आपण बंद केलं पाहिजे असं हि त्यानं निश्चित केलं. पण तें आतां त्याच्या हातीं नव्हतंच ! अन् लोकापवादाना राजाचं लाजरं मन भोत आहेस दिसतांच लीलावतीनं म्हटलं होतं—

“ नसत्या सन्मानानं जगण्याचा आव आणणारा हा समाजाचा मधला

जग कुठं चाललं आहे ?

थर आंतून इतका कुजला आहे की विचारूं नये ! नीति अनीतिच्या सारख्या विचारानं आपल्या मनाच्या मागण्यांचाही यांना विचार करतां येईनासा झाला आहे ! जीवनाची खरी चव या लोकांना कधींच कळणार नाही ! अन् कळली तरी ती घेतां येणार नाही ! संपत्तीचं वैपुल्य मार्गाविषयीं चोखंदळपणा कधींच करीत बसत नाही ! अन् दारिद्र्य सगळीकडूनच नागडं उघडं असल्यामुळं चांगल्या वाईटाचे तिथं विचारहि संभवत नाहीत ! दारूसारखी पेयं गरीब खुशाल पितातच की नाही ! दारू पिणं वाईट असेल ! पण पिण्याची हास तर त्यांना भागविता येतो ना ? पण या चाळींतले मंकेत फार निराळे आहेत ! मन मारायचं असा येथला प्रघात आहे. चैन कगयची म्हटलं तर धड जवळ पैसा नसतो अन् बेंझ्ट होण्यासाठीं लागणारं मानसिक धैर्य तर मुळींच नसतं ! खरंच या चाळींतलें लोक जगताहेत तरी कोणत्या आशेनं ? अन् मरणार तरी कोणता मोह धरून ?...”

—ते सिनेमाहून परत येत होते. त्या रोमांचकारी प्रणयकथेचा उन्माद अजूनही त्यांच्या मनावर तरंगत होता. चाळींतली कुजबुज अथवा त्यांच्या हालचालीवर पाळत ठेवणाऱ्या चोरट्या नजरांची मुळींच पर्वा न करतां ते थिएटरांत गेले होते. अन् भारावलेल्या अंतःकरणानं परत येत होते. कांहीं दृष्ये तर राजाच्या डोळ्यापुढून पुनःपुन्हा सरकत होती. उन्मादक नृत्यांतच प्रवेशाचा प्रारंभ झाला. मोठ्या झोंकदार लयींतला गझलचा चरण गात गातच नर्तिकेनं मद्याचा चपक नायकाच्या हातीं दिला. नर्तिकेचं अर्धावृत सौंदर्य व मद्यावरला फेस यांचा कांहीं तरी समन्वय जुळवीत नायकानं प्याला ओठाशीं लावला अन् आपल्या ओठावरले मद्याचे डाग तिच्या ओठांनीं पुसून काढले. हातांतली बॅटरी उघडण्याचें भान राजाला राहिलं नाही. लीलावतीचा पाय एकदम घसरला. अन् मग तिला त्याच्या आधारानं चालण्याशिवाय गती उरली नाही. “ सारखं अंधारांतच ठेचाळत नेतां आहां राजाभाऊ ! ” असं कांहींतरी ती म्हणत होती. राजा स्तब्धच होता. आपणहून आपल्या ताब्यांत आलेला लीलावतीचा हात खूप घट्ट दाबून धरवा आणि आपल्या अंतःकरणांतील अस्फुट आणि कंपाकूल भावनांचं शांतवन करून घ्यावं असं त्याच्या

शीप

मनांत राहून राहून येत होतं. पण प्रणयपंथावर नव्यानंच पाऊल घातलेल्या राजाच्या कांपण्या हातांना तेवढा धोर झाला नाही.

ते चाळीत आले तेव्हां कुणी तरी त्यांच्याकडे कंदिलाच्या उजेडांत पहात होतं. लगेच धाडकून दार बंद केलं गेलं !... हरिभाऊ जोगळेकर होते ते !... लीलावती हंसली होती अन् म्हणाली होती—“ हा पुण्यात्मा म्हणजे चाळीतल्या जीवनाचं एक प्रतीक आहे ! संबंध जगांत थोडंसं कुटं खट्ट झालं कीं आधीं यांच्या कानावर हटकून यायचं ! जगाचे नैतिक व्यवहार मुरळीत चालविण्याची सारी जबाबदारी अ पल्याच शिरावर येऊन पडली आहे अशी यांची भावना ! आपल्या ग्विडकींतून दिसणाऱ्या वेश्यांचा तर यांना अतिशय तिटकारा ! पण स्वतःच्या घरांत उघड उघड यांनी एक तरुण पोरगी डांबली आहे ! लग्नाच्या नांवाखालीं तिला यांनीं पद्धतशीर देश्या बनविलं आहे ! तिचं या म्हातान्यावर प्रेम असेल कां ? तिला तिच्या कांहीतरी स्वतंत्र आवडीनिवडी असतीलच ना ! पण जबरदस्तीच्या सामाजिक बंधनापुढं त्या मुलीचं काय चालणार ? हा शास्त्रसंमत व्यभिचार !... या चाळींतल्या प्रत्येक खुराडांतून कोंडलेलीं श्रसनं अगदीं जवळून ऐकलीं तर अशाच जबरदस्तीच्या व्यभिचारांना कंटाळलेल्या कितो तरी मनांचं मत्यदर्शन होईल !... ”

—राजा लीलावतीच्या खोलींत शिरला होता ! दूरवर कुठंतरी मंजुषेचे अस्पष्ट स्वर लंहरत होते. रात्र स्तब्ध आणि आंधळी असली तरी कुणीतरी पाहील कीं काय अशी राजाला सारखी भीति वाटत होती. अन् मग त्याचं काळीज अधिकच धडाडून जात होतं. हलकेच त्यानं दार बंद केलं ! पलंगाच्या कडेला उभा राहून तो लीलावतीकडे पहात राहिला. ती शांत झोंपली होती. ओठावर मंदस्मित हातं. मिटलेल्या रातकमळावर चंद्रकिरण पडावे तसा स्मितानं तिचा निद्रिस्त चेहरा दिसत होता ! लीलावतीच्या दूतक्या जवळ येऊनही पुनः त्याची धडधड त्याला मार्गे हटवूं लागली. लीलावतीला जागवलं तर आपल्या वाट्याला निर्भत्सना कीं रुकार येईल हें त्याला समजलं नाही. तोंच लीलावती जागो झाली. स्मितानं तिचा चेहरा अधिकच प्रसन्न दिसू लागला ! राजाला वाटलं आपल्या दुर्बल प्रवृत्तीचा ती उपहास करीत आहे !

जग कुठं वाटलं आहे !

राजा परत फिरूं लागला. लीलावती आपल्या शांत व आर्जवी स्वरास म्हणत होती.—“राजाभाऊ ! या ना ! कां आलां होतां ? अन् असें परत कां जातां ?”

बाहेर कुणार्ची तरी पावलं वाजतांच राजा घाईनेच आपल्या खोलीत आला.

“कोण राजाभाऊ वाटते ?...” स्वतःच्या खोलीकडं जात असलेल्या गांजवे मास्तरांचे शब्द ते ! काहींच प्रंत्युत्तर न करतां राजानं आपल्या खोलीचं दार बंद केलं. लीलावतीच्या खोलीत एवढ्या रात्रीं जातांना गांजवे मास्तरांनीं पाहिलं तर ! त्यांच्या शब्दांतली भेदक धार त्याला असह्य झाली ! गांजवे आपल्याला आतां जवळ देखील उभं राहूं देणार नाहीत असं वाटतांच त्याला अतिशय वाईट वाटलं. पण लीलावतीवर आपण केवढा कलंक आणला, ही कल्पना तर त्याच्या मनाला आत्यंतिक वेदना करूं लागली.

एवढ्यावरहि लीलावती त्याच्या खोलीत येऊन म्हणालीच होती—

“राजाभाऊ ! दुसऱ्यांना जिकण्याचीं हाव धरणारीं माणसं अशीं हतबुद्ध होत नसतात कुठं ! माझ्या हृदयाची अद्याप तुम्हाला ओळखच नाही ! काले अकस्मित भलत्याच वेळीं तुम्ही आलां काय ? अन् लगेच परत फिरलां तरी काय ? इतकं मी तुमच्याशीं मोकळेपणानं वागूनही शेवटीं चोरी करण्याची इच्छा तुम्हाला कां व्हावी ? स्वतःचा मनस्ताप मात्र वाढवून बसलांत ! अन् माझ्या नांवानं पुणेः चालीत काहूर उठवायला जाग केलीत ! पण माझ्यापेक्षां तुम्हालाच टीकेची अधिक भीति वाटते ! माझं भिऊन कसं चालेल ! मला जगायचं आहे ! मनाच्या सूचना कान देऊन ऐकायच्या आहेत मला ! मजवर लादलेल्या बंधनांतून बाहेर पडण्यासाठीं धडपडते आहे मी ! तुम्हाला वाटत नाहीं, माझं तुमच्यावर प्रेम आहे, असं ! मग तुम्ही तरी माझ्याशीं प्रतारणा कां करतां ?...”

सगळेंच तिनें आपले निरुपचार हातं अत्यंत विश्वासार्थं राजाच्या स्फंधावर टाकले होते. आपली स्नेहान्मूल दृष्टि त्याच्या दृष्टीस मिळवली होती. अन् आपल्या सुळवून पुढें केलेल्या तप्त, अतृप्त ओठावरून सौम्य भाव न झालेलांच टिपला जाण्याची ती वाट पहात होती...

दीप

जवळ आलेली परीक्षा एकदाची संपली ! आतां राजाला गांवीं जायचं होतं ! या चाळींत रहावंसं वाटेळ असं काय राहिलं होतं ? लीलावतीच्या आणि त्याच्या संबंधाबद्दल चाळींत खूप गाजावाजा झाला होता ! बहिष्कृतासारखंच त्या दोघांना वागविण्यांत आलं होतं ! कसलंही प्रायश्चित नसलेलं एखादं भयंकर पापच जणुं त्यांनीं केलं होतं ! जोगळेकरांनीं हितचिंतक नांवाखालीं लीलावतीच्या नवऱ्याला तिच्या वर्तनाची हर्कागत निवेदन करणारीं पत्रंही लिहावयास कमी केलं नव्हतं ! हे सडके भाग कापून टाकले पाहिजेत, अशी त्यांची नेहुरूथाटाची गर्जना नेहमीं चालत होती... अन् अखेर लीलावतीला परगांवीं जावं लागलं होतं. राजाच्या तरुण अंतःकरणाला धडकी भरवीतच अवतरलेलं तें उन्मत्त स्वप्न मोठं चमत्कारीक वेड लावून नाहींसं झालं होतं ! आपण आपल्या दुर्बलतेनं लीलावतीला अंतरलो, हें मनांत आलं कीं राजाला स्वतःचा अतोनात राग येत होता. अन् त्याच्या मनाला लागून राहिलेली दुसरी गोष्ट म्हणजे तो गांजवे मास्तरच्या मनांतून उतरला होता ! लीलावतीच्या खोलींत ओढून नेणारी ती रात्र उगवलीच नसती तर ? पण केवळ तो तिच्या खोलींत जाऊन आला म्हणून गांजवेनीं राजाला शीलभ्रष्ट लेखावं ?... गांजवे सारखं ध्येयवादी जीवन अनुभवण्याची तीव्र इच्छा त्याच्या मनांत केव्हांपासून स्थान करून होती. अन् काल परवां एका सार्वजनिक सभेंत झालेल्या त्यांच्या व्याख्यानांतलीं कांहीं वाक्यं तर राजाला अजूनही आठवत होतीं...

“—दिवसेंदिवस प्रगतीचा एकैक टप्पा गांठीत जग पुढं पुढं चाललं आहे ! फार पूर्वीच्या रानटी मानवांत व चालूं शतकाच्या ज्ञानाच्या अनंत शाखांतून विहार करणाऱ्या मानवांत केवढं अंतर आहे ! जग अपूर्णतेंतून पूर्णतकडं झुकतं आहे. अन् या जगाला पूर्णतेची दिशा दाखविणारे मानवोत्तम... ”

स्वतः गांजवे अशाच मानवोत्तमापैकीं एक नव्हते काय ?... पण त्यांच्या त्यागमय जीवनाविपर्यीं बोलतांना तर लीलावती म्हणाली होती “ त्याग करण्या-सारखं त्यांच्याजवळ आहेच काय ? दारिद्र्यांत उंच उंच ध्येयवादाच्या वाता झोकाणं म्हणजे हाताचा मळ असतो नुसता ! मधाचं भांडं जौवर दूर आहे तौवरच मला एकही गोष्ट मोह घ.लीत, असं म्हणण्यांत स्वारस्य ! अतृप्त

जग कुठं चाललं आहे ?

आणि भुकेलं राहण्यालाच त्याग म्हणायचं असेल तर रस्त्यावरचे भिकारी देखील कांहीं कमी त्यागी नाहीत ! ”

हे राजाला पटलं नाही तरी प्रणय आणि ध्येय या दोहोंचीही प्रतीकं आतां त्याच्या कक्षेतून दूर गेलीं होती. एकाला तो मुकला होता. अन् दुसरं आतां साध्य होणं शक्य नव्हतं ! परीक्षेत आपण पास होऊं किंवा नाहीं, याची त्याला पर्वा वाटत नव्हती ! आज फक्त त्याला गांठी जायचं होंतं ! शिक्षांत पंधरा-वीस रुपये होते ! अन् ते कसे खर्च करावेत याचा तो विचार करीत होता !

अशाच विचारांत तो गॅलरीतून खालच्या चौकांत पाहूं लागला. खालीं नळावर खालच्या विन्हाडांतली एक तरुण मुलगी धूत होती. तिच्याच वयाची तिची एक जोडीदारीण तिथं आली. पहिली दुसरीला कांहीं तरी म्हणाली, अन् मग दोघीही खूप हंसल्या. दोघीही रूपानं अगदीं संपन्न होत्या ! राजानं क्षणभर त्यांच्याकडं रोखून पाहिलं ! लगेच त्याच्या मनांत काय आलं कुणास ठाऊक ! त्यानं पोशाख केला अन् तो घराच्या बाहेर पडला. बाजारांत आल्यावर प्रत्येक दुकानाची त्यानं नीट पाहणी केली ! पण त्याला हवासा वाटणारा एकही पदार्थ त्या दुकानांतून आढळला नाही.

मग एका फोटोग्राफरच्या दुकानांत तो शिरला. जिकडं तिकडं विविध रंगाची विविध प्रकारचीं चित्रं चित्रं त्याला दिसूं लागलीं. कांहीं इंग्रजी कॅलेंडर्स, कांहीं 'कोर्डक' चे शॉट्स, कांहीं वेशभूषेचे नमुने, मध्येच रवि-वर्माची एखादी उर्वशी तर तिलाच टेकून पॅरीसचं एखादं अर्धनग्न सौंदर्य, अशीं दृष्टीचीं विविध आकर्षणं मितीला लटकत होती. मितीची सारी चित्रं पाहून राजा समोरच्या शो-केसकडं वळला. कोणी तरी हौसी तरुण दुकानदाराकडे नग्न चित्रांचा अल्पम मागत होता. अन् तो हातीं आल्यावर त्यांतलं प्रत्येक चित्र मोठ्या औत्सुक्यानं पहात होता. ती चित्रं पहाण्याचा राजालाही मोह अनावर झाला. कांहीं तरी त्याच्या मनांत आज खुपत होतं. अन् अशा खुपत्या मनाचं समाधान कसं करून घ्यावं, याचा राहून राहून त्याच्या मनांत विचार येत होता. तोंच नग्नचित्रं पहातांना आपण पकडलों गेलों आहों अशी शंका त्याला आली. कारण दुकानदार मोठ्या भिक्किलपणानं त्याच्याकडं पाहून

दीप

हंसला. दुकानांतून बाहेर आल्यावर राजानं सबंध बाजार पुनः एकदां पालथा घातला. एका पानवाल्याच्या दुकानासमोर एक खिश्चन जोडपं उभं होतं. विकच्छ नेसणांतलं ते खिश्चन लावण्य राजाला त्यावेळीं मोठं आकर्षक वाटलं. दुकानासमोर त्यालाही क्षणभर थांबण्याची लहर आली. दुकान सिनेमानटींच्या फोटोनीं गजबजून गेलं होतं. पान खातांना सुंदर चेहरे दृष्टीस पडावेत असा दुकानदाराचा हेतू असल्यास नकळे ! राजा तेथून निघाला. आतां कोणता भाग पायाखालीं घालायचा, याचा विचार त्याच्या मनांत आला. पुढच्या दुकानांत रेकॉर्ड लागली होती—

“ बाई शेज फुलांची केली S—” भिकार हॉटेल असावं तें ! सिनेमाला जावंसं राजाला वाटलं. तोंच त्याचा ब्रेत बदलला. अन् मग त्याच्या चाळीच्या मागच्या गल्लींत त्याचे पाय वळले. संध्याकाळ होऊन रस्त्यावरचे दिवे लागले होते. राजा आणखी किती वेळ भटकत राहणार होता कोण जाणे ! त्या गल्लीच्या पहिल्याच घरापुढं लोकांची खूप गर्दी झालेली त्याला दिसली. वरच्या मारींत दिव्याचा झगझगाट होता. संगीताच्या साथीवर नृत्य चाललं होतं. अन् तेथल्या वातावरणाच्या मस्तीनं बेहोष झालेल्या श्रोत्यांचा हास्य विनोदही ऐकूं येत होता. खिशांतले पैसे राजाला ओरडून सांगत होते— “ पुरे कर आमचा बंदिवास आतां ! वर मैफिल पदा कशी रंगांत आली आहे ती ! काय म्हणावं तुला !... ”

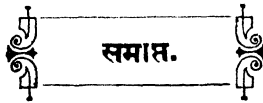
वरच्या गर्दींत जाऊन बसण्याची राजाला लाज वाटली. एकदोन घरं ओलांडून तो नेमका जानीच्या घरापुढं आला. अन् थोडंसं बाजूला उभा राहून इकडं तिकडं पाहूं लागला. त्याच्या मनांत निवडीचा कांहींच प्रश्न नव्हता. खिशातले पैसे कुठंतरी अन् कसेतरी खर्च करायचे होते ! मधूनमधून त्याच्या कानांत कुणी तरी सांगत होतं—आपल्याला जगायचं आहे ! मनाच्या सूचना कान देऊन एकायच्या आहेत !

आतांपर्यंत अडखळलेल्या त्याच्या पायांत कसल्या तरी विलक्षण शक्तीचा संचार झाला. घाईनेच तो जानीच्या दारापुढं आला अन् जिऱ्याच्या पायऱ्या चढणार इतक्यांत वरून येणाऱ्या व्यक्तीचा त्याला धक्का बसला. त्या धक्या-

जग कुठ चाललं आहे ?

बरोबर आश्चर्यांचे जे कैक धक्के त्याच्या मनाला बसले ते मोठे विलक्षण आणि जोरकस होते ! वरून आलेली व्यक्ति म्हणजे राजाचे परमप्रिय गांजवे मास्तर ! परवांच्या व्याख्यानाच्या वेळचाच त्यांचा आतां पोशाख होता. त्या क्षणांत राजानं त्यांचा चेहरा आणि वेश नीट न्याहाळून पाहिला. मास्तरना लाज वाटली, आश्चर्य वाटलं कीं आणखी कांहीं वाटलं हें राजाला समजलं नाहीं. त्यांना हांक मारून थांबवावं असंही त्याच्या मनांत आलं. तो नाद सोडून त्यांच्या घाईनंच जाणाऱ्या आकृतीचा तो पाठलाग करूं लागला... विचारांची त्याच्या मनांत नुसती गर्दी झाली होती. लीलावती, तिच्या सहवासांत घाल-विलेले दिवस... त्या काळांतलीं कैक चित्रें त्याला दिसत होतीं. अन् मग त्याची मनोव्यथा अधिकच वाढत होती ! ' माझं तुमच्यावर प्रेम आहे ' असं निःसंकोचपणानं सांगून लीलावतीनं आपले आतुर ओठ पुढं केले होते. अन् लोकापवादाच्या भीतीनं त्या मुग्धेचं मनोगत राजाला स्विकारतां आलं नव्हतं ! हरिभाऊ जोगळेकर नैतिक आचारावर घसा ताणून बोलत होते, अन् त्यांच्या घरांत मर्जीविरुद्ध कोंडलेली त्यांची तरुण पत्नी निश्वास सोडीत बसली होती. आदर्श चारित्र्याचा देखावा निर्माण करणाऱ्या गांजवे मास्तरांनीं राजाला शीलभ्रष्ट ठरवलं होतं, अन् राजानं त्यांना वेश्येची माडी उतरतांना पाहिलं होतं... आपण कुठं आलों होतो अन् आतां कुठं चाललों आहों, हें राजाला समजलं नाहीं. लीलावती कुठं गेली, उच्चसंस्कृति जाहीर करणारा पोशाख करून गांजवे मास्तर कुठं चालले होते, अन् ज्या जगाच्या प्रगतीबद्दल गांजवे मास्तर मोठ्या आवेशानं बोलले होते तें त्यांचं मिथ्याचाराच्या अनंत आवरणांत लपेटलेलं जगही कुठं चाललं आहे, हें तरी राजाला कसं समजणार ?...

[' वीणाप्रकाशन ' तर्फे प्रसिद्ध झालेल्या ' साकी '— या
वैशिष्ट्यपूर्ण संग्रहातून]

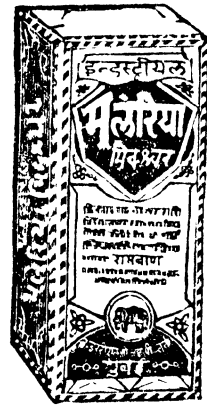
इन्डस्ट्रीयल (हर्तीछाप)

मलेरिया मिक्शर.

मलेरिया
तापाकरितां
शेवटचा शोध

हा रोग हाली सर्वत्र पसरलेला आहे. वेळी योग्य उपचारा-
करितां खरे औषध मिळत नसल्यामुळे प्रतिवर्षी लाखो मनुष्य
ह्या राक्षसी रोगाच्या बळी पडतात हे उघडच आहे

हिच लागून पार्ळीने येणारा ताप
(मलेरिया) शितज्वर, जीर्णज्वर,
हाडीज्वर, पानथगी व यकृत वाढल्या-
मुळे उदभवलेला पिचज्वर व कफज्वर
कडर्का वगैरे नवा किंवा जुना कोण-
त्याही प्रकारचा ताप असो ह्या दिव्य
औषधाचे २ किंवा ३ खुगक घेतांच
स्वेद (घाम) येऊन ताप ताबडतोब
उतरतो शौचास साफ होऊन डोक्याचे
दुःख कमी होतें दुसरी औषधें पुढे

दिवस ध्यावी लागतात तोपर्यंत रोगी कृम होतो पण ह्या औष-
धाने रोग ताबडतोब नाहीसा होतो म्हणून रोग्याची शक्ती
कायम राहते.

युकास्प्रीन टॅब्लेट्स—

घेतल्याने डोके दुखणे एकदम
थांबते द्याशिवाय सर्दी, पडमे,
अंग दुखणे, सुप्ती वगैरे विकार कमी होतात किंमत ? आणा.

पत्ता:- सत्तार मेडिकल हॉल परभणी, नांदेड, औरंगाबाद-

इंडस्ट्रीयलचे

बेबीटोन
वाटर.

(ग्लूकोज
आणि
विटामिन
सह)

लेंकरांस जन्मापासूनच हे औषध सुरू केलें असतां रस, रक्त, मांस व हाडादिकाची वृद्धी होत असल्यामुळें शरिगची वाढ होऊन मुळें सशक्त व धप्रुष्ट होतात. शिवाय हे स्वादिष्ट औषध नेहमी देत राहिल्याने पोटासंबंधी कोणताही रोग ह्मणजे पोट फुगणें, पोटशूळ, रडणें, उलट्या करणें, ह्मणण लागणें. दांत निघतेवेळचा त्रास, ताप, खोकला, सर्दी पडसे, ऊर भरणें, (डब्बा) कृमी, झटके येणें, सोबणी, कृशता वगैरे रोग उद्भवण्याची मुळीच धारती नसते व शक्ती येऊन मुळें आरोग्यवान व बळवान होतात किं. १ रु.

बेबीटोन टॅब्लेट्स

सुषाण म्हणजे लेकरांच्या छातीत कफ ठासून पोट उडणे (डब्बा) ह्या रोगावर १ गोळी मातेच्या दुधातून किंवा पाण्यांतून उगाळून दिली असतां १-२ उलट्या व १-२ परसाकडी होऊन छाती व पोट भोकळे होते व लेकरू खेळू लागते छातीवर थोडे इं निलगिरी तेल चोळावे व पोटांत औषध बेबीटोन देत रहावे. किं. १ आणा.

पत्ता:-सत्तार मेडिकल हॉल, परभणी, नांदेड व औरंगाबाद् (दकन)

मलेरियाच्या कठिण आजारांतून मुक्त होण्याकरितां

हिवताप

वर्मा यांचे

पाळीचेंताप

शीत ज्वरांतक

मलेरिया

इन्फ्ल्युएन्झा

इत्यादि सर्व प्रकारचें तापांवर खात्रिचें अचूक औषध आहे.
वापरून अनुभव घ्या ! सर्वत्र मिळतें.

एक अभिप्राय

“ वर्मा मेडिकल फार्मसी...यांनीं तयार केलेले
“शित-ज्वरांतक” व “अमृत” ला सरासरी सहा महिन्यां
पासून मी वापरीत आहे. विशेषतः “शित-ज्वरांतक” हें
औषध तात्काळ परिणाम करणारें आहे. हें किनाइन् पेक्षाहीं
लौकर परिणामकारी ठरतें. इंजक्शन घेऊन ही मलेरियाचा
ताप कमी झाला नाहीं, तेव्हां ह्या औषधाचें दोन खुराक
घेतांच ताप उतरला.

“ अमृत ” फार फायदेशीर ठरलें, हे वापर-
ल्यानें अपचन, सर्दी-पडसे इत्यादिवर ताबडतोब गुण
आलेला दिसून आला. ”

(सही) लक्ष्मीनारायण

दुव्वम तालुकदार, परभणी.

धी वर्मा फार्मसी पुणे, ब्रँच:-मानवत. (N.S.RY)

विद्वानांनीं वाखाणलेली हृदयंगम कादंबरी

“ मदनिका ”

-(ले. गो. प्र. ब्रह्मपूरकर)-

अवश्य वाचा !

एका स्त्रीची रहस्यमय हकीकत. किंमत फक्त ६आणे.
पोस्टाची तिकिटें आल्यास घरपोच !

पत्ता:-

वासुदेवानंद मेडिकल स्टोअर्स
गंगाखेड, (परभणी.)

कलापूर्ण फोटोग्राफी आकर्षक एन्लार्ज मेन्टस्

आणि

मनपसंत स्लाइडस् साठीं सुप्रसिद्ध

फोटो ग्राफर बाकळे

(परभणी.)

सुबक काम आणि स्वस्त दर ! भेटा अथवा लिहा.

तयार कपडे !

कोट, शर्टस्, झम्पर्स, ब्लाऊज, सूटस्, नेकर्स, ट्राव-
झर्म, इत्यादी तयार कपडे आणि स्टेशनरी. होझिब्री, वगैरे सामान माफक दरांत विकत मिळेल.

मनोहर स्टोअर्स सेलू.

—फोटो	सुबक काम ! स्वस्त दर !!
—फोटो एन्लार्ज	भेटा अगर लिहा.
—सिनेमा स्टार्डिडस्	रंगनाथ गमराव कुळकर्णी
—गौरीचे पट	फोटोग्राफर
—वटसावित्री पट	हयातनगर (पो. वसमतनगर)
—राधा दामोदर पट	

एस. एम्. एन्ड कंपनी.

परमणी - (दक्षीण)

आमचे येथे सर्व प्रकारचे ग्रामोफोन आणि सर्व कंपन्यांचे
रेकॉर्ड्स—यंग इंडिया, द्वाीन, कोलंबीया, मेगाफोन,
अराफोन, ओडियन, रेनबो, वगैरे किफायतशीर मिळतात.

शिवाय ग्रामोफोन, पेट्रोमॅक्स व
मशीनही दुरुस्त होतात व त्यांना
लागणारे सुटे सामानही मिळते.

नोट:—रेनबो कंपनीच्या एजन्सीसाठी
लिहा.

